

व्याकरण परिचय

व्याकरण परिचय

प्रा.डा. वृयुबहादुर महर्जन

कुतः पिकाकया नीसः व नीप्यंगूगु पिथना

व्याकरण परिचय

प्रा.डा. तुयुबहादुर महर्जन

कुतः पिकाक

तिबुक्छेँ–८, ख्वप, नेवाः स्वायत्त राज्य,

नेपालमण्डल, नेपाः ।

व्याकरण परिचय

च्वमि : प्रा.डा. तुयुबहादुर महर्जन

पिकाक : कुतः पिकाक, तिबुक्छेँ-८, ख्वप, नेवाः स्वायत्त राज्य, नेपाः।

न्हापां : न्यासः (५००) गू

ने.सं. ११३७ पोहेलाथ्व यःमरि पुन्हि

(२५६०/२०७३/२०१७)

मू : न्यय् (५०।-) तका ।

VYAKARANA PARICHAYA By Dr. Tuyu Bahadur Maharjan

थाकू : न्हू विद्या प्रिण्टिंग प्रेस, सुकुध्वाखा, ख्वप, नेवाः स्वायत्त राज्य, नेपाः ।

लुपा:

कुत: पिकाकया मू आज्जु नेपालभाषा थपुकेत सफू पिथना वनेगु खः । थ्व साहित्य सफू जक मखु, नेपालभाषाया व्याकरण, भाषाविज्ञान, खँग्वःधुकू नं पिथनेगु याना । थ्व हे ज्वलय् प्रा.डा. तुयुबहादुर महर्जनजुया व्याकरण परिचय (११३६) पिथनाच्वना । थ्वया न्ह्यः वय्‌कःया प्यंगू सफू - १. खस नेपालभाषा खँग्वःधुकू (११२८), २. स्वाध्यायन नेपालभाषा (११२८), ३. स्तरीय भाषाया रूपय् यँ-यलया भाषिका (११३१) ४. ख्वप भाषिकाया खँग्वःधुकू (११३६) पिथनेधुनागु दु । प्रा.डा. तुयुबहादुर महर्जनजुं यक्व न्ह्यः थ्व सफू पिथनेत बिया दिइगु खःसा थीथी हुनिं इलय् पिथनेमफुत ।

वय्‌कलं थ्व व्याकरण परिचय नेपालभाषाया ब्वमिपिंत ज्याख्यले दइकथं च्वयादिइगु दु । थुकिया च्यागू ब्व थयादिइगु दु - १. परिचय, २. व्याकरणया पृष्ठभूमि, ३. व्याकरणया विशेषता, ४. व्याकरण धयागु धयागु कला लाकि शास्त्र अथवा विज्ञान ?, ५. व्याकरणया अध्ययन लागा, ६. विभिन्न अर्थय् व्याकरण शब्दया प्रयोग, ७.व्याकरणया मेमेगु विषायनाप स्वापू व ८. व्याकरणया ताजि । व्याकरण सम्बन्धि खँ सिइके यःपिंत थ्व सफुतिं यक्व ग्वाहालि याइ धयागु भलसा कया ।

प्रा.डा. तुयुबहादुर महर्जनजुं नेपालभाषाय् व्याकरण व भाषा विज्ञानया ख्यलय् थम्हं नं नुगलं खना माःमाःगु सफू दयेका तःधंगु ज्या यानादिइगु दु । वय्‌कःया थ्व कुतःयात च्वछासे वय्‌कःया पलाः मदिक्क न्ह्याना च्वनेफयेमाः । वय्‌कःया पिथनेमानीगु सफू कुतः पिकाक पाखें मदिक्क पिथनां तुं वने । वय्‌कःया यक्व यक्व सुभाय् द्यछानाच्वना ! जय नेपालभाषा !

बिमल ताम्राकार
ने.सं. ११३७ सिल्लाथ्व ५

धलःपौ

१. परिचय

व्याकरण जुइमा वा मेमेगु विषय, न्हापान्हापां परिचयया रूपय् न्ह्यःने हइबलय् उकिया परिचय, परिभाषा सामान्य जुइ, परिचय बी अःपुइ, कारण उगु विषयया अध्ययन लागा चीधं जुइ । विषयवस्तु चीकूचा जुयाच्वनी । यक्व अध्ययन अनुसन्धान जुइमखुनि, लिच्वःकथं परिचय परिभाषा नं साधारण जुइ । परिभाषां दक्व लागा कःघाःगुथें जुइ । पाय्छि थ्वथें व्याकरणया परिभाषा नं न्हापान्हापा साधारण जुयाच्वंगु दु । व्याकरण छु धयागु खँय् नं उलि तःधंक चिन्तनमनन मजूनि । साधारणकथं व्याकरण धयागु छु धायेबलय् थथे च्वयातःगु दु, 'the art of writing'। थुकियात तजिक बिचाः मयाःसे न्ह्यागुसां च्वयेगु जुलकि व्याकरण जुल, उकिं च्वयेगु कला-यात हे व्याकरण धयातःगु दु । तःजिक स्वल धाःसा च्वयेगु कला धयागु छु धकाः हाकनं लिसा कयाः बिचाः यायेज्यू । च्वयेगु कला धयागु छम्ह निपुणम्ह कलाकारं आखः बांलाक सफा जुइक, बुत्ता लुइकाच्वयेगु धाःगु खः लाकि शुद्ध जुइक च्वये धाःगु खः । शुद्ध जुइक जक च्वयेगु खःसा थ्व वर्णविन्यास मिलय् याये धाःगु खः । शब्द व वाक्य न्ह्यागु न्ह्याथे जूसां spelling जक स्वयेगु जुइ ।

व्याकरण धालकि आपाःसिनं शुद्धं च्वयेगु कला धकाः थुइकी, उकिं व्याकरणया परिभाषा a set of rules धकाः नं च्वयातःगु दु । व्याकरण धायेबलय् 'नियम-संग्रह' थें थुइकी, गुकी थथे यानाः च्वयेगु, अथे यानाः च्वयेगु धकाः नियमया नियमं जायेकातःगु नियमावली थुइकी । विशेष यानाः स्कूल वा कलेजया औपचारिक शिक्षाय् विद्यार्थीतय्त ख्यायेत दयेकातःगु कथिथें च्वनी । वास्तवय् व्याकरण धयागु गुगुं छगू देशय् हरेक नागरिकयात थथे यायेज्यू, अथे यायेमज्यू धकाः दयेकातःगु ऐन कानुनया सफूथें जक मखु । व्याकरणया दक्व ज्याखँ त्वःताः शुद्धताजक स्वयेगु जक मखु ।

न्ह्यागु थजु न्हापाया इलय् व्याकरण धयागु भाषाया नियमय् हे जोड बियातःगु खः । *'व्याकरण (Grammar) भनेको भाषाको नियम हो र नियम सिकाउने विज्ञान हो'*[1] थुकी स्पष्ट जुइक 'भाषाको नियम' हे धयातःगु दु । नेपालभाषाया नां दंम्ह व्याकरणविद् मदुम्ह भाजु पुष्परत्न 'सागर'जुं *'गुगु सफुलिस*

भास शुद्ध रूपं च्वयेगु व ब्वनेगुया रीति दइ उकियात व्याकरण शास्त्र धाइ।[२] धकाः च्वयादीगु दु। वय्कः 'सागर'जुं नियम शब्द मछ्य्यःसे 'रीति' धयागु शब्द छ्य्इलादिल, खँ व हे शुद्धं च्वयेगु खः। थुज्वःगु धारणा नेपालभाषाय् जक मखुसे मेमेगु भाषाय् नं खनेदु, *'जिस शास्त्र से किसी भाषा को शुद्ध बोलने, लिखने और पढ्ने के नियमों का बोध होता है, उसे व्याकरण कहते हैं।'* [३] थुगु हिन्दीभाषाया परिभाषा व 'सागर'या परिभाषा उथेंउथें हे खः। 'सागर'जुं 'च्वयेगु व ब्वनेगुया रीति' धयादीगु दुसा विश्वेन्दुजुं 'बोल्ने, लिखने और पढ्ने के नियमों' धयादीगु दु, बरु थनथाय् शुद्धताया विषयय् खँल्हाये, शुद्धता धयागु छु? गथे च्वल धायेव शुद्ध मानय् याइ? शुद्धता धयागु प्राकृतिक नियम खः लाकि मानव निर्मित नियम खः? च्वय्यागु हे लिपांगु निगू परिभाषाया दसु काये। नेपालीभाषा व नेपालभाषाय् कारकय् वइगु विभक्ति प्रत्यय स्वानाः च्वल धायेव शुद्ध, मस्वाःसे च्वल धायेव अशुद्ध, जब कि हिन्दीभाषाय् स्वानाः च्वल धायेव अशुद्ध, मस्वाःसे च्वल धायेव शुद्ध मानय् याइ, उकिं शुद्धता धयागु नं थःथःगु भाषाय् थःपिं जानाः दयेकातःगु नियम खः।

हाकनं च्वय्या खँ स्वाये, व्याकरण धयागु नियमावली अर्थात् नियमसंग्रहथें तायेकाच्वंगु दु। व्याकरण धाल धायेवं स्कूलया विद्यार्थीतय्त कपाः स्याःगु विषय, कलेज/क्याम्पसया विद्यार्थीतय्त ज्यामछिंगु विषय, कलेज थ्यंकाः हे शुद्धं च्वये मसः धाइ धकाः। उच्च शिक्षित वर्ग, स्कूल कलेजया शिक्षकतय्त म्वाःगु विषय धायेत प्रमाणित याये मफुगु, माः धायेत थम्हं नं शुद्धं च्वयेमफुगु गलः जुयाच्वंगु विषय खः। व्याकरण छ्यता थुज्वःगु विषय खः गुगु मदयेक नं मगाः, अथे धकाः अःपुगु विषय नं मखु। थ्व खँ च्वमि, पत्रकार, भाषा-विषयया शिक्षकपिंनाप प्रत्यक्ष स्वापू दुगु विषय खः। प्रत्यक्ष सरोकार दुपिंसं बांलाक वाःचाः कि व्याकरण विषय गथे यानाः अःपुके धयागु खँय् चिन्ता नं दु। विभिन्न व्याकरणविद्पिंसं विभिन्न उपाय नं पिकयादीगु दु। नेपालभाषाया च्वमि सूर्यबहादुर 'पिवाः'जुं म्येया रूपय् 'ह्रस्व-दीर्घया म्ये' (ने.सं. १०८७) च्वयादीगु दु। अथे हे नेपालीभाषाय् गोपाल पाँडेजुं 'ह्रस्व दीर्घ आदिको सवाई' (वि.सं.२०१८) म्येया रूपय् च्वयादीगु दु। मेखे थ्व हे व्याकरणया नियमयात पं. ऋषभदेव शास्त्रीजुं बाखंया रूपय् 'व्याकरणको दन्त्यकथा' (वि.सं. २०२७) च्वयादीगु दु बरु शुद्ध व

अशुद्धया खँ मल्हासे नियमया अध्ययन विषय दयेका: नाइक, मग्याक परिभाषा दयेकात:गु नं दु, Grammar is the study or science of rules for forming words and combining them into sentences.थन अध्ययनयात जोड बियात:गु दु बरु थ्वसिकं अ:पुक शुद्धता व नियमया परिभाषाया खँ मल्हा:से थथे नं च्वयात:गु दु, 'शब्द वा भाषाको वर्णन गर्ने र संरचना केलाउने शास्त्र नै व्याकरण हो ।'[४]

वास्तवय् व्याकरण धयागु थथे नितुमतु निला: स्वतुमतु स्वया: आपा:सिया ब्वनेमय:गु विषय गथे जुयाजुल, थ्व नं स्वयेबहगु विषय ख: । थुकिया निंतिं Grammar शब्दया व्युत्पत्ति स्वयेमाली । थ्व ग्रीक शब्द ख: । ग्रीक भाषाय् थुकियात grammatkia अथवा grammatika techne धाइगु ख: । थ्व निगूया अर्थ the art of writing ख: । च्वय् न्ह्यथनात:गु 'च्वयेगु कला' धा:गु थनं हे विकास जूगु ख: । थ्व धारणा ताउतक न्ह्यानाच्वन । मध्ययुगय् थ्यंबलय् Grammar यात a set of rules धायेगु यात । शुद्ध अशुद्ध-या खँ चर्चाय् वल । थ्व खं आपालं व्यापकता काल । न्यंकभनं शुद्ध, अशुद्धया खं थिल । थ:थ:गु देशय् थ:थ:गु भाषाय् थ:थ:कथं व्याकरण दयेकल । शुद्धताया आधार सकसियां छता हे मखु । गुलिंसियां छुं छगू सिद्धान्त दयेकल । उगु सिद्धान्तया आधारय् ह्रस्व, दीर्घ दयेकल, गथे नेपालीभाषाय् भाले शब्दया अन्तय् च्वंगु इकार ह्रस्व जुइ, स्त्रीलिङ्ग वा नपुंसक लिङ्ग जूसा शब्दया अन्तय् च्वंगु इकार दीर्घ जुइ, अव्यय जूसा ह्रस्व जुइ, दसु - पानी (water) व पनि (also)। 'पानी' निर्जीव शब्द जूगुलिं शब्दया अन्तय् च्वंगु 'नी' दीर्घ जुल, 'पनि' अव्यय जूगुलिं शब्दया अन्तय् च्वंगु 'नि' ह्रस्व जुल । थुकथं नेपालीभाषाय् न्हापां हे थथे याना: च्वयेगु धका: छगू सिद्धान्त दयेकल, उगु सिद्धान्तअनुसार ह्रस्व अथवा दीर्घ यानाच्वल । उकियात शुद्ध मानय् यात । व हे उगु भाषाया व्याकरण जुल, उकिं नेपालीभाषाय् शुद्धताया व्याकरण धयागु सैद्धान्तिक व्याकरण ख: । थुकिया मेखे नेपालभाषाया शुद्धताया व्याकरण धयागु व्यावहारिक व्याकरण अर्थात् उच्चारण प्रधान व्याकरण ख: । नेपालभाषाय् ह्रस्वं च्वयेगु लाकि दीर्घं च्वये धयागु अप्व: याना: उच्चारणया आधारय् मानय् याइ । गुगु चीहाकलं उच्चारण याइ उगु ह्रस्वं च्वइ, गुगु ता:हाकलं उच्चारण याइ उगु

दीर्घ च्वइ । व्यवहारय् गुकथं उच्चारण यानाच्वन उकथं हे च्वयेगु यात । उकथं च्वःगु यात शुद्धता मानय् यात, उकिं नेपालभाषाया व्याकरण धयागु व्यावहारिक व्याकरण खः, बरु थनथाय् छता लुमंकेबहगु खँ छु दु धाःसा उच्चारणया आधारय् ह्रस्व दीर्घ च्वइ धायेबलय् उच्चारण धयागु ला व्यक्ति-व्यक्ति स्वयाः पायेफु । त्वाःत्वालय्, गांगामय्, शहरशहरय् पायेफु, पानाच्वंगु नं दु । मेखें जातजात स्वयाः, मिसामिजं स्वयाः, उमेर स्वयाः पायेफु । वास्तवय् नेपालभाषा च्वज्याय् थुपाय्सकं भिन्नता खनेदुगु कारण थ्व हे खः । उच्चारणय् भिन्नता वःगुयात सुना नं पनेफइमखु, अथे नं एकरूपताया छुं छगू थाय्यात स्तरीय भाषा मानय् यात धाःसा समस्या वइमखु ।

न्वंवायेगु व च्वयेगुया दथुइ भिन्नता दुगु भाषा छता अंग्रेजी नं खः । उगु भाषा छगूकथं उच्चारण याइ मेगुकथं च्वयाच्वनी । छगू हे कथंया वर्णविन्यासय् नं फरक जुइक उच्चारण याइ, गथे but व put । गनं धाःसा उच्चारणअनुसार च्वयेगु व्यवस्था नं दु । च्वय् न्ह्यथनातःथें व्याकरण धायेव छाय् शुद्धताय् जक ध्यान बिल । व नं छाय् नितुमतु निल धायेबलय् थःथःगु भाषाय् थःथःकथंया आधार दयेकातःगु व अप्वः शुद्धताय् ध्यान ब्यूबलय् धाःकथं च्वयेमफुपिंत थाकुगु विषय जुल ।

आः हाकनं व्याकरण परिभाषापाखे स्वये । उबलय् व्याकरणया अध्ययन लागा चीधं, लिच्वःकथं शुद्धताय् जक ध्यान तइगु विषय जुल । लिपा व्याकरण अध्ययन लागा तब्या जुल । लिच्वःकथं व्याकरणय् नं ह्यूपाः वल । न्हापाथें मुक्कं नियम (rules) जक जोड मबिल । Kernerman English Multilingual Dictionary इ व्याकरणया परिभाषा थथे च्वयातःगु दु - the rules forming words and for combinig words to form sentences. थुकिया मतलब व्याकरण धयागु शब्द दयेकेगु नियम व शब्दं वाक्य दयेकेगु नियम खः । थन ह्रस्व दीर्घ व शुद्धताया विषयलय् खँ मल्हाः, बरु निगूगु ल्याखय् थथे च्वयातःगु दु - 2, a description or collection of rules of grammar. थुकी नियमसंग्रह धयातःगु दु । मेगु छगू कोष The American Heritage ® Dictionary of the English Language (Forth Edition) व्याकरणया अर्थ थथे बियातःगु दु - 1a, The study of how words and their component parts combine to form

sentences, 2b, The study structural relationships in language or in a langugage, sometimes including pronunciation, meaning, and linguistic history. न्हापांगु 1a स शुद्ध अशुद्धयागु खँ हे मदु। थुकी रूप वा शब्दं वाक्य गथे याना: दयेके धयागु खँ वयाच्वंगु दु। निगूगु 2b स व्याकरणया ज्या छु धायेबलय् भाषाया संरचना अध्ययन यायेगु व गुबलें-गुबलें उच्चारण, अर्थ व भाषाया इतिहास नं अध्ययन यायेगु खः।

निगूगु ल्याखय् 2a, The system of inflection, syntax, and word formation of a language. 2b system of rules implicit in a language, viewed as a mechanism for generating all sentences possible in that language.थुकी 2a स व्याकरण धयागु रुपायनयात ब: बियात:गु दु। उकिया नापं वाक्य व शब्द निर्माणय् न ब: बियात:गु दु। 2b स भाषाया नियम व्यवस्थाय् ब: बियात:गु दु कि उकिया आधारय् छुं छगू भाषाय् अनेककथंया वाक्य निर्माण यायेफइ। अथे हे प्यगूगु ल्याखय् थथे च्वयात:गु दु - A book containing the morphology, syntactic, and semantic rules for a specific language अर्थात् व्याकरण धयागु छगू सफू खः गुकी रूप, वाक्य, अर्थया नियम दइ। थनया चर्चाय् शुद्ध वा अशुद्धया खँ मदु। व्याकरण छु खः धयागु सन्दर्भय् Teaching Grammar Forum धयागु छगू च्वसुइ थथे च्वयात:गु दु - What is grammar ? थुगु न्ह्यस:या लिस: बीकथं अनसं थथे नं च्वयात:गु दु, rules for sentences, not for comma use. थुगु खं व्याकरण धयागु वाक्य दयेकेगु नियम खः तर वाक्य दयेकेबलय् comma, पूर्णविराम, full stop, अर्धविराम, न्ह्यस:चिं इत्यादि व्याकरणअन्तर्गतया विषय मखु, उकिं उथाय् थथे न्ह्यस: लिस: नं च्वयात:गु दु What is grammar not ? उकिया लिस: People can put sentences together orally without using any punctuation at all, so punctuation is not part of grammar.

२ व्याकरणया पृष्ठभूमि

संसारय् भाषिक विकासया भ्वलय् व्याकरण छता अचानकं खने दयेकव:गु विषय मखु । सायद मेमेगु विषय नं थथे हे खइ । व्याकरण धका: घोषित रूपं खनेदयेन्त्य: पुसाया रूपय् खनेद:व:गु ख: । थथे पुसाया रूपय् न्ह्यलूगु छथासं मखुसे निथासं जूगु ख: । छथाय् पूर्वी जगतय् वेद व वेदनाप सम्बन्धित जुया: खनेदतसा मेथाय् पश्चिम जगतय् ग्रीस व रोमय् केन्द्रित जुया: खनेदत । पूर्वी जगतय् ईशा पूर्व १५००दँ न्ह्य:निसें व्याकरणया पुसाया रूपय् छुंछुं गतिविधि खनेदतसा पश्चिम जगतय् ई.पू. ५००दँ निसें खनेदत । ईया ल्याखं सालाखाला पश्चिमय् सिकं पूर्वय् द्व:छिदँन्त्य: भाषिक गतिविधि खनेदत ।

२.१ पूर्वय् व्याकरणया पृष्ठभूमि

पूर्वी जगतय् जुइमा वा पश्चिम जगतय् व्याकरणया विकास जुइन्त्य: व्याकरण धका: ला मखु 'भाषिक चिन्तन' धका: अध्ययन यात । भाषाया विषयय् अध्ययन यायेगु ज्या वैदिक युगनिसें खनेदत । प्यंगू वेदमध्यय् छगू ऋग्वेद ख: । ऋग्वेदय् 'चत्वारी वाक्' धयागु छता खँ दु । चत्वारी वाक् अर्थात् प्यंगू वाणी दु । उगु प्यंगू वाणीया विभिन्न अर्थ छ्यलात:गु दु । उकिया अर्थ पतञ्जलीं नाम, आख्यात, उपसर्ग व निपात ख: धका: धयात:गु दु । थथे धयागु मतलव थ्व भाषानाप वा व्याकरणनाप स्वापू दुगु खँ ख: ।

मेगु छगू प्रसंगं न्हापा व्याकरणया पूर्वाधार तयार या:गु दु । संस्कृतभाषाया दकले तधंम्ह विद्वान पाणिनि ख: । पाणिनिसिकं न्ह्य: छक: छु जूगु दु धा:सा स्वर्गया द्य:पिंसं स्वर्गया राजा इन्द्रयात [5]छता खँ इनाप यात । व छु धा:सा शब्दया अर्थ थुइके अ:पुकेगु । उगु इनापकथं इन्द्रं शब्दयात प्रकृति व प्रत्यय छुटय् याना: अर्थ थुइकेगु यात । शब्दया प्रकृति प्रत्यय धयागु रूपविज्ञान ख: । रूपविज्ञान वा शब्द/पदविचारय् शब्दया प्रकृति प्रत्यय धका: ब्वथला: अध्ययन याइ । थुगु अर्थय् नं उबलय् व्याकरण दयेन्त्य: पूर्वाधार तयार जूगु दु ।

२.२ पश्चिमय् व्याकरणया पृष्ठभूमि

पूर्वय् थें पश्चिमय् नं व्याकरणया पूर्वाधारया रूपय् भाषिक चिन्तन जूगु दु । पश्चिमय् दकलय् न्हापां ग्रीस देशया नां वइ । थन भाषिक चिन्तनयात दर्शनशास्त्रया कचाकथं कयातःगु दु । थन दार्शनिक सुकरात Socrates (ई.पू ४१०-३९९) धयाम्हसें शब्द व अर्थया दथुइ छु गुज्वःगु स्वापू दु धकाः स्वयेगु यात । पश्चिमय् ग्रीस देशया Plato (427-347 B.C.), वय्‌कलं भाषाया दथुइ सघोष, अघोष, महाप्राणया बारय् चर्चा यानादीगु दु । थ्व धयागु ध्वनी विज्ञानया विषय खः ।

ग्रीसया मेम्ह विद्वान खः अरस्तु (Aristotle, 384-322 B.C) जुं वाक्यय् उद्देश्य व विधेयया बारय् अध्ययन यानादिल । थुकिया मतलब वाक्यविज्ञान खः । वाक्यविज्ञान धयागु व्याकरणया अभिन्न अङ्ग खः ।

२.३ व्याकरण ग्रन्थया विकास

च्वय् पूर्वय् व्याकरणया पृष्ठभूमि व पश्चिमय् व्याकरणया पृष्ठभूमि तयार जुल धयाथें व्याकरण ग्रन्थया विकास नं थुगु हे निगू थासं विकास जूगु दु ।

पूर्वय् व्याकरण ग्रन्थ व सम्प्रदायया विकास

पूर्वय् व्याकरणया पूर्वाधारया रूपय् आपालं भाषिक चिन्तन-मनन जुलसा लिपा व्याकरण धकाः हे ग्रन्थ खनेदत, । पूर्वय् व्याकरण विकास जूबलय् व्याकरण सम्प्रदाय व व्याकरण ग्रन्थ धकाः विकास जुल । थन दकलय् अप्वः पाणिनिया पालय् व्याकरण विकास जुल । ख ला पाणिनिया न्ह्यः नं व्याकरण ग्रन्थ विकास जूगु दु ।

पाणिनिन्ह्यः व्याकरण-ग्रन्थ व व्याकरण-सम्प्रदायया आपालं विकास जुल । संस्कृतभाषाया विद्वान पाणिनिन्ह्यः नीस्वम्ह वैयाकरणतय्‌गु नां न्ह्यथनातःगु दु धाइ । अथे नं मूमू व्याकरण व सम्प्रदायतय्‌गु नां क्वय् बियातःकथं दु-

सम्प्रदाय	व्याकरण	प्रवर्तक
ऐन्द्र-सम्प्रदाय	ऐन्द्र-व्याकरण	इन्द्र धयाम्ह ऋषि

भागुरी-सम्प्रदाय	भागुरीय व्याकरण	भागुरि
काशकृत्स्न-सम्प्रदाय	काशकृत्स्न-व्याकरण	काशकृत्स्न
सेनकीय-सम्प्रदाय	सेनकीय-व्याकरण	सेनक
काश्यपीय सम्प्रदाय	काश्यपीय व्याकरण	काश्यप
स्फोटायन-सम्प्रदाय	स्फोटायन व्याकरण	स्फोट
आपिशाली-सम्प्रदाय	आपिशाली-व्याकरण	आपिशाली
व्याडीय सम्प्रदाय	व्याडीय व्याकरण	व्याडी

थुकिया बिस्कं गार्ग्य, गालव, चक्रवर्मन, भारद्वाज, शाकटायन, शाकल्य इत्यादि बैयाकरणपिनिगु नां नं दु ।

प्रातिशाख्य	गालव-व्याकरण	गालव
	भारद्वाजीय व्याकरण	भारद्वाज

पाणिनि

पाणिनि ई.पू. न्यागूगु सदियाम्ह धकाः मानय् यानातःगु दु । पाणिनिं थःगु इलय् संस्कृतभाषाया आपालं विकास यात । वय्कलं संस्कृतभाषाय् तसकं नांजाःगु अष्टाध्यायी व्याकरण सफू छगू च्वयादीगु दु, गुगु आःतक खनेदुगु ब्वनेदुगु दकलय् तःधंगु न्हापांगु आधिकारिक व्याकरण खः । उकी च्यागू अध्याय व ३९९५ सूत्र दु । उगु सूत्रयात 'माहेश्वर सूत्र' धाइ । थुगु सफुतिइ ध्वनि, रूप, वाक्य इत्यादिया व्याख्या दु । पाणिनिया अष्टाध्यायीजक मखु मेमेगु कृति नं दु- शवसूत्र, प्रत्याहारसूत्र, धातुपाठ, गाणपाठ, उणादिसूत्र, फिट्सूत्र खः ।

पाणिनिया ईया मेम्ह वैयाकरण खः कात्यायन । वय्कः ई.पू. ४५० निसें ३०० तकयाम्ह खः । थ्वय्कलं 'वार्तिक' च्वःगु दु । थुगु वार्तिकय् पाणिनियागु अष्टाध्यायीया विषयलय् आलोचना यानाः च्वयातःगु सफू खः , अथे नं अष्टाध्यायीयात हे ग्वहालि जुइकथं च्वयातःगु खः । कात्यायनया मेमेगु ग्रन्थ धयागु कात्यायनी शिक्षा, तैत्तिरीय प्रातिशाख्य, व वाजसनेय प्रातिशाख्य खः ।

पाणिनि व कात्यायन धुंकाः वःम्ह मेम्ह वैयाकरण खः पतञ्जलि खः । थ्वय्कः ई.पू. स्वगूगु सदियाम्ह खः । थ्वय्कलं महाभाष्य धयागु ग्रन्थ च्वःगु दु ।

पाणिनिलिपा नं आपालं वैयाकरणत वःगु दु, वय्कःपिं थथे खः-

च्वमि	ग्रन्थ	लिखँ
भर्तृहरि	वाक्यपदीय, महाभाष्य	दीपिका
कैयट	महाभाष्यप्रदीप	महाभाष्यया टीका
नागोजी भट्ट	प्रदीपोद्योत	भाष्यप्रदीपया टीका
जयादित्य	काशिका	
वामन	काशिका	
सम्प्रदाय	व्याकरण	च्वमि
चान्द्र-सम्प्रदाय	चान्द्र व्याकरण	चन्द्रगोमी
जैनेन्दं-सम्प्रदाय	जैनेन्द्र व्याकरण	जैनेन्द्र
शाकटायन-सम्प्रदाय	शाकटायन व्याकरण	शाकटायन
हैम-सम्प्रदाय	हैम व्याकरण	हेमचन्द्र
कातन्त्र-सम्प्रदाय	कौमार व्याकरण/ कलाप व्याकरण	कातन्त्र
सारस्वत-सम्प्रदाय	सारस्वत व्याकरण	सारस्वत
बोपदेव-सम्प्रदाय	बोपदेव व्याकरण	बोपदेव

थुकिया बिस्कं पालि, प्राकृत, अपभ्रंश आदि भाषाय् नं व्याकरण च्वःगु दु।

च्वमि	ग्रन्थ
कच्चायन	कच्चायनगन्ध
मौद्गलायन	मोग्गलायन पच्चिका
महाथेर अग्गवंश	प्राकृतप्रकाश
चण्ड	प्राकृतलक्षणम्
हेमचन्द्र	सिद्धहेमचन्द शब्दानुशासन

पश्चिमय् व्याकरण ग्रन्थया विकास

च्वय् न्ह्यथनातःथें ग्रीसय् दकले न्हापां भाषा चिन्तन जुल। थ्व हे व्याकरणया पुसा खः। लिपा थुकिं व्याकरण ग्रन्थया विकास जुल। ग्रीसय्

दकलय् न्हापां Dionysios Thrax (ई.पू. निगूगु शदी) व्याकरण ग्रन्थ च्वयादिल। उकिया नां The Art of Grammar खः। भिंन्या(१५)पौ दुगु थुगु सफू च्वयेवं पश्चिमी जगतय् थ्व हे दकले न्हापांगु व्याकरण ग्रन्थ जुल। लिच्वःकथं Dionysios Thrax जु हे दकले न्हापांम्ह वैयाकरण जुयादिल। थ्वय्कलं वर्णयात स्वर व व्यञ्जन धकाः ब्वथलादिल। थुकिया नापं नाम, सर्वनाम, क्रिया, कृदन्त, क्रियाविशेषण, उपसर्ग, संयोजक, उपपद धकाः शब्दवर्गया नं ब्वथलादिल। थ्वय्कलं थुकिया बिस्कं लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल इत्यादिया नं ब्वथलादिल।

Dionysios Thrax (ई.पू. निगूगु शदी)या व्याकरण धुनेवं रोमनय् नं Latin भाषाया व्याकरण च्वयेगु ज्या न्ह्यात। अन Donatus (440 A.D.) जुं Dionysios Thraxयागु हे व्याकरण स्वयाः व्याकरण च्वयादिल। अनंलि Priscian (500 A.D.) Donatus यागु हे व्याकरणया आधारय् भिंच्यागू ब्व दुगु व्याकरण च्वयादिल।थुगु सफू Latinया मानक व्याकरणया रुपय् प्रचलनय् वल। रोमया छम्ह Laurentius Valla धयाम्हसिनं Latin भाषाया छगू महत्वपूर्ण व्याकरण च्वल, गुगु भिंन्यागूगु सदिनिसें भिंच्यागूगु सदितक चलय् जुल।

सन् १६६०दँय् पोर्ट रोयल वैयाकरणतय्गु छगू Grammar general et raisonne नांयागु व्याकरण नं पिदंगु दु। थुगु व्याकरणं भाषाया सार्वभौमिक खँ मालेगु कुतः याःगु दु। भाषाविज्ञान ख्यलय् Franx Bopp (1791-1867) छम्ह तुलनात्मक भाषाविज्ञानया बौ धकाः मानय् यानातःम्ह मनू खः। वय्कः Boppजुं संस्कृतभाषा, ग्रीकभाषा, Latin भाषा, जर्मनभाषा व फ्रान्सेलीभाषाया क्रियाया तुलनात्मक अध्ययन यानाः तुलनात्मक व्याकरण हे छगू पिथनादीगु दु। थनं लिपा पिदंगु व्याकरण थथे खनेदु -

वैयाकरण	**ग्रन्थ**
Joseph Priestley	*Rudiments of English Grammar* 1761
Bishop Robert Lowth	*A Short Introduction of English Grammar*1762
Rasmus Rask (1987- 1832)	नोर्स भाषाया व्याकरण १८११

Jacob grimm(1787-1863)	जर्मनभाषाय तुलनात्मक व्याकरण १८१९
William Dwight Whitney (1827-1894)	संस्कृत व्याकरण १८८९
Bioshop Caldwell (1814-1891)	द्रविड भाषाया तुलनात्मक व्याकरण
John Beams	भारतय् च्वंगु भाषाया तुलनात्मक व्याकरण १८७२, १८७५
Earnest trumpp	सिन्धी व्याकरण १८७२
Earnest trumpp	पस्तो व्याकरण १८७३
H.Kellog	हिन्दी व्याकरण १८७६
Lindley	English Grammar adapted to the different class of learners 1795
हेनरी स्वीट	A New English Grammar1981
Henrik Poutsma	A Grammar of Late-Modern English 1904
Otto Jesperson	A Modern Grammar on Historical Principles 1909-49 Essentials of English Grammar
Zendavoot	A Handbook of English Grammar 1985
Bryan	A Fuctional English Grammar 1959
Lang	The Sentence and Its Parts 1961

३. व्याकरणया विशेषता

व्याकरणया विभिन्न विशेषता दु । उकी मूमू विशेषता क्वय् बियातःकथं दु ।

३.१ कथ्यभाषा व लेख्यभाषाया सहयोगीया रूपय् व्याकरण

भाषायात मनुखं निगूकथं प्रयोग याइ- (क) न्वंवानाः (ख) च्वयाः । न्वंवाःम्ह वक्ता व च्वःम्ह च्वमि, न्ह्याम्हसिनं न्ह्यागुकथं भाषा प्रयोग याःसां वया न्हापांगु उद्देश्य धयागु विचार प्रसारण यायेगु खः । वं थःगु सन्तोष, असन्तोष, सुख, दुख, घटना, दुर्घटना न्ह्यागु खँ धाःसां दकले न्हापां वं थःगु खँ श्रोतां थूलाकि मथू प्रमुख खँ खः । निरक्षर मनुखं न्वंवाइबलय् अन पायछि जुइक व्याकरण मिलय् जुइमाः धयागु मदु । अथे हे सामान्य साक्षर मनुखं च्वइबलय् आपालं थासय् द्वनेफु । ततधंपिं राजनैतिक नेतातय्सं घण्टौंघण्टा भाषण याइबलय् कैयौं थासय् द्वंक न्वंवानाच्वनी । थन नं वय्कःपिनि ज्या धंयागु थःगु भाव श्रोता न्ह्यःने कनेगु जक खः, व्याकरण शुद्ध जुइकाच्वनेमाः धयागु कर मदु । थथे धयागुया मतलब व्याकरणिक शुद्धताय् ध्यान बी हे म्वाः धयागु मखु । फुसा शुद्ध जुइक न्वंवायेगु खः, च्वयेगु खः । प्रमुख जोड व्याकरणय् बीमाः धयागु मदु, उकिं व्याकरण धयागु कथ्यभाषा व लेख्यभाषाया सहयोगी जक खः ।

३.२ व्याकरण धयागु लिखित अभ्याससिकं मौखिक अभ्यासं सइगु विषय खः

सायद सुं छम्ह दछि-दत्या दुम्ह मचाया मांयात सुं छम्हसें थः मचायात गथे यानाः भाषा स्यनेगु धकाः न्यंसा म्हजक मांपिंसं 'जिं जिमि मचायात थथे यानाः भाषा स्यने' धकाः भाषिक योजना कनी, नत्र सकल मांपिंसं मां, बाः, दाइ, तता धाधां, धायेकु-धायेकुं पारिवारिक सदस्यतय्गु शब्द स्यनी । बिस्तारं सामान्यार्थक वाक्य, आज्ञार्थक, प्रश्नार्थक वाक्यया ज्ञान बी । बिस्तारं व्याकरणया ज्ञान बी 'नयेगु, त्वनेगु'यात हामु यायेगु, दुरुयात तुतु, लः-यात आकु धायेकी । थुकथं भाषा सिकाइया ज्ञान बी ।

थुकिया मेखे व हे मचायात स्कूल छ्वयेवं औपचारिक अङ्ग्रेजीभाषाया

लिखित ज्ञान बी, तर मामं ब्यूगु मौखिक भाषा ति सइमखु । गुलिं स्कूलय् अंग्रेजीभाषा नं लिखित व मौखिक नितां विषयय् अभ्यास याकूथाय् भाषा सयेकेगुया नापं व्याकरण नं उतिकं मिलय् या:, उकिं पाय्छि जुइक भाषा सयेके धयागु लिखित अभ्यास सिकं मौखिक अभ्यासं सयेकू ।

३.३ व्याकरण धयागु बहुमत स्वीकृत सम्झौता खः

व्याकरण धयागु भाषा, साहित्यनाप आपा: स्वापू दुपिं मनूतनाप सरोकार दइगु विषय जुयाच्वंगु दु । मेमेगु विषयया वक्ता व च्वमितय्‌त उलि सरोकार मदु । सरोकार दुपिं वक्ता व च्वमितय् नं व्याकरणय् आपालं कट्टर जुया: comma व full stopय् ल्वायेय: । वास्तवय् वाक्यात्मक चिन्ह छ्यलेगु, पाय्छि जुइक वर्णविन्यास यायेगु वा पाय्छि जुइक वाक्य गठन यायेगु ज्याय् थ:थ: भाषाय् थ:थ:कथं वनाच्वंगु दु । नेपालीभाषाय् 'म्ह'यात शरिर-शरीर निथिकं च्वयेगु उपाय दु, अथे नं दीर्घकथं च्वयेमा: धयागु बहुमतं स्वीकृत नियम खः । अङ्ग्रेजीभाषाय् रङ्गयात colour धका: वर्णविन्यास याइ । थुकिया बिस्कं मेकथं च्वलकि अशुद्ध मानय् याइ । लिपा थुकी ह्यूपा: वल अले color जुल । आ: color हे पाय्छि जुल । मेगु दसु पदयोग व पदवियोगयागु, हिन्दीभाषाय् शब्द व विभक्ति पदयोग यातकि अशुद्ध, नेपालभाषा व नेपालीभाषाय् शब्द व विभक्ति पदवियोग यात कि अशुद्ध मानय् याइ, उकिं व्याकरण धयागु थ:थ:गु भाषाया मान्यता स्वयावनी ।

३.४ शुद्धताया लँ क्यनीम्ह लँजुवा:या रूपय् व्याकरण

मानव-समाजय् कथ्यभाषा व लेख्यभाषामध्ये न्हापां कथ्यभाषा दतजुइ, अले तिनि लेख्यभाषा विकास जुल जुइ । लेख्यभाषा आपालं विकास जुइधुंका: तिनि व्याकरणया विकास जुलजुइ । उमेरया ल्याखं कथ्यभाषा व लेख्यभाषासिकं 'व्याकरण' यक्व लिपा विकास जूगु, तर व्याकरण छता थुज्व:गु विषय खः गुकिं सारा कथ्य, लेख्यभाषायात लँ क्यनीम्ह लँजुवा: (guide) जुयाबिल । व्याकरण दयेकीबलय् थुकिया आधार धयागु लेख्यभाषा व कथ्यभाषा खः । थ्व निगू भाषाया आधार मानय् याना: उकी दुगु मंका: बिन्दु (common points)

छुछु दु मुंकाः नियम दयेकी। व हे व्याकरण जुइ, उकिं व्याकरण धयागु कथ्यभाषा व लेख्यभाषाय् कच्चा पदार्थ त्यासा कयाः नियम दयेकाः व हे कथ्यभाषा व लेख्यभाषायात थथे यानाः च्वयेबलय् शुद्ध जुइ धकाः निर्देशन बी।

३.५ न्ह्यागु भाषाय् नं व्याकरण दइ

आपालं मनूतय् व्याकरण धायेवं छुं खँ च्वयेबलय् थथे यानाः च्वयेमज्यू, थथे यानाः च्वयेमाः धकाः दयेकातःगु लिखित नियमसंग्रहथें तायेकी। वास्तवय् व्याकरण धायेवं च्वयातःगु सफू हे जुइमाः धयागु मदु। नियम न्ह्यागु भाषाय् नं दइ, व मौखिकरूपय् जक जुइमा वा लिखित रूपय् हे जुइमा बरु लिखित रूपय् सिकं मौखिक रूपय् दुगु भाषाया व्याकरण व्यापक जुयाच्वनी, उकिं व्याकरण न्ह्यागु भाषाय् नं दइ।

४ व्याकरण धयागु कला लाकि शास्त्र अथवा विज्ञान ?

४.१ कला

व्याकरण छु खः धकाः लिसः मालेन्ह्यः 'कला' धयागु छु धयागु स्वयेमाः । कलाया विभिन्न अर्थ दु । वक्ता वा लेखकं खँ कनीबलय् वा च्वइबलय् थम्हं गुलि फु उलि बांलाक कल्पना छ्यलाः कनेगु वा च्वयेगु हे कला खः, उकिं कला धयागु विशेष प्रकारया सीप व दक्षता खः । थुकिं श्रोता वा पाठकयात आकर्षित यायेफइगु ज्या खः । थ्व हे आकर्षित यायेगु गुणं यानाः साहित्यय् जक मखु गैरसाहित्यिक ज्याय् नं प्रयोग जू, बांलाःगु बांमलाःगु ज्याय् नं प्रयोग जू , गथे सुयातं ठगय् यायेगु वा सुयातं छलकपट यानाः ध्यबा कमाय् यायेगु वा व्यक्तिगत स्वार्थ पूवंकेगु ज्याय् नं प्रयोग जू । थ्व शब्द बांलाःगु अर्थय् प्रयोग जुजुं शिक्षाय् SLC पास यायेधुनेवं उच्चशिक्षा कायेत अध्ययन याइगु छगू संकायया नां 'कला' (Arts) तयातःगु दु ।

च्वय्या बयान स्वयेबलय् व्याकरण धयागु कला मखु, कलाअन्तर्गत नं मलाः । थुकी कल्पना छ्इलेमाःगु नं मदु । सुयातं आकर्षित यायेमाःगु नं मदु । व्याकरणय् छुंकथंया कला मदुगुलिं थुकियात सुख्खागु विषय नं धाइ । अथे नं व्याकरणयात साहित्यविधाअन्तर्गत तयाः अध्ययन याकेगु यानातःगु दु । वास्तवय् व्याकरण 'कला' विषय मखया नं साहित्यअन्तर्गत तयातःगु दु ।

४.२ शास्त्र

कला-या विभिन्न अर्थ दुथें शास्त्रया न विभिन्न अर्थ दु । धर्मया ल्याखं शास्त्र धयागु छुं धर्म विशेषया पवित्र ग्रन्थ खः । मानव समाजयात भिं यायेगु निंतिं अनेक ज्ञानगुणया खँ च्वयातःगु सफूयात नं शास्त्र धाइ । शास्त्रया अर्थ परिवर्तन जुयाः फूमन्तर यानाः वा पूजापाठ यानाः अनेक चमत्कार क्यनीगुयात नं शास्त्र धायेगु याः ।

पूर्वीय ज्ञानगुणया शास्त्रयात अझ क्वातुक कयातःगु दु । शास्त्र

धायेबलय् सर्वसाधारणया भिं यायेगु निंतिं च्वयातःगु वा सकसिया ज्ञानगुण कायेत दयेकातःगु धुकूयात शास्त्र धाइ । शास्त्रया थुगु धुकुतिइ विभिन्न खँ दइ, गथे शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त, ज्योतिष, छन्द व विभिन्न वेद दु । थुकिया मतलब शास्त्रदुने व्याकरण नं लाः ।

४.३ विज्ञान

'व्याकरण' कला व शास्त्रनाप गुलि स्वापू दु वसिकं अप्वः विज्ञाननाप स्वापू दु । वास्तवय् व्याकरण धयागु विज्ञान खः । विज्ञान धयागु छु धकाः स्वयेबलय् थ्व छगू प्राकृतिक भौतिक संसारया संरचना व व्यवहार खः । थ्व धयागु सत्य, तथ्यय् आधारित जुइ, गुकियात मनुखं प्रयोग यानाः खः मखु, ज्यू मज्यू प्रमाणित यानाक्यनी । व्याकरण धयागु नं थुज्वःगु हे विषय खः । व्याकरणया मूल आधार धयागु भाषा खः । व्याकरणयात माःगु तथ्याङ्क भाषां काइ । थथे तथ्याङ्क काइबलय् उगु भाषा योगात्मक भाषा खः लाकि अयोगात्मक भाषा खः धकाः स्वइ । थ्व धयागु उगु भाषाया भाषिक व्यवहार स्वयेत्यंगु खः । योगात्मक भाषा खःसा उगु भाषाय् रूपावलीया व्यवस्था दइ । विभिन्नकथंया प्रत्यय अर्थात् परसर्ग, उपसर्ग, मध्यसर्ग तयेजी, अले लिङ्ग, वचन, कारक, काल, पक्ष थज्वःगु रूप सीकेत विभिन्न प्रत्यय तइ । थुज्वःगु तथ्याङ्क उगु हे भाषाय् सङ्कलन याइ । वर्गीकरण याइ, टेबुलेशन याइ, साधारणिकरण याइ, अन्तय् प्रमाणिकरण याइ । छगू गतिलाःगु व्याकरण तयार जुइ । थुकथं व्याकरण धयागु विशुद्ध विज्ञान खः ।

व्याकरण विज्ञान खः धाःसां थुकियात वैज्ञानिकरण यायेगु खँय् छुं बिचाः यायेमाःगु खँ दु । व्याकरण जुइमा वा मेमेगु विषय वैज्ञानिक धंगं वर्गीकरण, विश्लेषण, सत्यापन यायेगु विभिन्न आधार दु । थुकिया मूल निगू आधार दु-

(क) निगमनात्मक विधि (Deductive method)

(ख) आगमनात्मक विधि (Inductive method)

(क) निगमनात्मक विधि

छुं छगू सिद्धान्त वा नियम न्ह्यःने तयाः उकिया आधारय् अध्ययन अनुसन्धान यायेगु निगमनात्मक विधि खः । थुकथंया अनुसन्धान याये अःपु, कारण

न्हापां हे छगू थासा न्ह्यःने तल, व हे थासाय् मिलय् यायां न्ह्यज्यायेगु खः ।

व्याकरणया इतिहास स्वयेबलय् पूर्वी जगतय् दकले न्हापांया व्याकरण पाणिनिया अष्टाध्यायी खः, पश्चिम जगतय् Dionysios Thraxया ग्रीसभाषाया व्याकरण खः । थुगु व्याकरण स्वयाः Latin भाषाय् नं व्याकरण दयेकल । ग्रीसभाषाया व्याकरण स्वस्वं रोमेली, अङ्ग्रेजी व्याकरण दयेकल । थुकिया प्रभाव नेपालभाषाय् तक नं लाःगु दु । नेपालभाषाय् सहिद शुक्रराज शास्त्रीजुं 'नेपालभाषा व्याकरण' व पुष्परत्न 'सागर'जुं च्वयादीगु 'सुबोध नेपालभाषा व्याकरण' थ्व हे निगमनात्मक विधिया आधारय् च्वयातःगु खः, कारण नेपालभाषाय् व्याकरणिक काल स्वंगू मदु, निगू जक खः । वय्‌कःपिं शास्त्रीजु व 'सागर'जुपिंसं व्याकरण च्वयाद्यूबलय् व हे ग्रीसेली व्याकरण व व थज्वःगु मेमेगु व्याकरणया लिधंसाय् च्वनाः थःगु भाषाया व्याकरण च्वःबलय् थःगु भाषाय् नं काल स्वंगू हे दयेकादिल, उकिं नेपालभाषाया आपालं व्याकरण निगमनात्मक विधिया आधारय् च्वयातःगु दु । थ्व खँ नेपाली, हिन्दी, संस्कृतभाषाय् लागु जुयाच्वंगु दु ।

थुकिया मेखे आमनात्मक विधिया आधारय् व्याकरण च्वये धयागु छुं छगू थासा न्ह्यःने तयाः मखु । बरु कि भाषाय् दुगु तथ्याङ्त मुंकाः उकियात न्ह्यःने तयाः टेबुलेशन याइ । सत्य-तथ्य खँ पिकाइ । साधारणिकरण याइ । अन्तय् सत्य लिच्वः पिकाइ । थुकियात हे आगमनात्मक विधि (Inductive method) या आधारय् अनुसन्धान यानातःगु विज्ञान जुइ । व्याकरण नं थुगु हे आधारय् च्वयेवं व्याकरण नं विज्ञान धायेथाय् थ्यन । संसारया आपालं व्याकरणत थुकथं च्वयेगु चलन वःगु दु । नेपालभाषाय् नं वि.सं. २०२१ (ने.सं. १०८४) स भाषावैज्ञानिक मदुम्ह भाजु इश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्यजुं 'मूलुखा' च्वयादिल । उकी काल (tense) या तथ्याङ्क मुंकादिल । उगु तथ्याङ्कया वर्गीकरण, विश्लेषण, सत्यापन यानाः स्वःबलय् व्याकरणिक काल स्वंगू मखु निगू जक दु धयागु खँ प्रमाणित जुल । न्हापां छुं सिद्धान्त मतःसे वास्तविक क्षेत्रं तथ्याङ्कत मुंकाः उकिं हे सत्यतथ्य लुइकाः याइगु अनुसन्धान हे आगमनात्मक विधि (Inductive method) विधि खः । थुकथंया अनुसन्धान यायेगु व्यवस्था वःगुलिं व्याकरण नं विज्ञान जुल । ●

५ व्याकरणया अध्ययन लागा

भाषाविज्ञानया विभिन्न अध्ययन लागा दु । थुकिया मूल लागा निगू दु- केन्द्रीय लागा व परिधीय लागा । थुकियात थुकथं ब्वथलात:गु दु -

भाषाविज्ञान	केन्द्रीय लागा	परिधीय लागा
वर्णविज्ञान	व्याकरण	ध्वनिविज्ञान
अर्थविज्ञान	रूपविज्ञान	वाक्यविज्ञान

मुक्त रूप बद्ध रूप

थ्व सिमाकचाय् ब्वथलात:गु किपा: स्वयेबलय् भाषाविज्ञानया अध्ययन लागा तब्या, व्याकरणया लागा चिब्या । थुकिं ला रूपविज्ञान व वाक्यविज्ञानजक अध्ययन याइ, बरु इलय्-ब्यलय् व्याकरणया अध्ययन लागा तब्या यायेगु कुत: नं ज़ू । Collins English Dictionary (2003) या Grammar या अर्थया बारय् थथे च्वयात:गु दु - (Linguistics/Grammar) the branch of linguistics that deals with syntax and morphology, sometimes also phonology and semantics.

थुकिं निता खँ कनाच्वंगु दु, छता भाषाविज्ञानया समानान्तरय् व्याकरण छ्यलात:गु दु अर्थात् भाषाविज्ञान व व्याकरण छता हे ख: धयागु सन्देश बियाच्वंगु दु, मेगु व्याकरणया अध्ययन लागा धयागु syntax व morphology जक ख:, अथे नं गुबले-गुबलें व्याकरणं phonology व semantics नं अध्ययन या: । थुकिया मतलब व्याकरणया अध्ययन लागा तब्या या:गु ख: ।

च्वय् न्ह्यथनात:थें व्याकरण व भाषाविज्ञानयात छगू हे अर्थय् प्रयोग या: । योगेन्द्र पी. यादवया Theories of Grammar (2004) सफुती structural grammar विषयय् चर्चा यायेगु सन्दर्भय् छथाय् थथे च्वयादीगु दु - structural grammar (or linguistics) has also been known as descriptive grammar. (2004:19) थुकिया मतलब structural grammar धयागु व structural linguistics धयागु छता हे ख: । अथे हे

descriptive grammar यात descriptive linguistics नं धाइ । उगु हे अध्यायसं थ्व हे खँयात पुष्टि यायेकथं थथे नं च्वयात:गु दु - It is studied by a branch of linguistics, called descriptive or synchronic grammar or linguistics. थुगु वाक्यं नं सीदु descriptive grammar धा:सां ज्यू descriptive linguistics धा:सां जिल । थुकिया मतलब व्याकरण व भाषाविज्ञान धयागु छता हे ख:, खालि अध्ययन लागाजक त:धं चीधं जुयाच्वंगु ख: ।

च्वय् न्ह्यथनात:थें व्याकरणं रूपविज्ञान व वाक्यविज्ञान निगू लागा अध्ययन याइ । थुकिया बिस्कं वर्णविज्ञान नं अध्ययन या:, उकिं सामान्य रूपय् व्याकरण धायेबलय् वर्णविचार, शब्दविचार व वाक्यविचार ख: । वर्णविचारअन्तर्गत ध्वनि, वर्ण, अक्षर व गुलिंसिया सन्धि नं तयेगु या: । शब्दविचार- अन्तर्गत नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियाविशेषण, अव्यय तयेगु या: । थुकियात महादेव अवस्थी व ऋषिराम शर्मा (वि.सं. २०५५ : ३९) जुं ब्वथलादीगु स्वयेबह जू -

पद	विकारी	अविकारी (अव्यय)
नामिक पद	क्रियापद	नाम
सर्वनाम	विशेषण	क्रियाविशेषण
नामयोगी	संयोजक	विस्मयादिबोधक

थुगु ब्वथलाय् नं नामिक पदअन्तर्गत नाम, सर्वनाम व विशेषण अध्ययन याइ । व्याकरणया निगूगु ब्व अध्ययन धयागु वाक्य ख: । वाक्य नं निब्वथला: अध्ययन याइ- संरचनाया आधारय् वाक्य व अर्थया आधारय् वाक्य । संरचनाया आधारय् वाक्य ब्वथलीबलय् सरलवाक्य, संयुक्तवाक्य व मिश्रवाक्य याना: अध्ययन याइ । अर्थया आधारय् ब्वथलीबलय् सामान्यार्थक वाक्य, प्रश्नार्थक वाक्य, विध्यर्थक वाक्य, सम्भावनार्थक, संकेतार्थक वाक्य, विस्मयादिबोधक वाक्य, अवस्थाबोधक वाक्य, अनुमानबोधक वाक्य, आशातीत वाक्य, जनाउ वाक्य, परिणामबोधक वाक्य, कामनार्थक वाक्य इत्यादिकथं ब्वथलेगु याइ । अर्थया आधारय् वाक्य ब्वथलीबलय् थ:थ:गु भाषाया विशेषता

स्वयाः आपाः व म्ह जू ।

५.१ व्याकरण व वर्णविचारनाप स्वापू

च्वय् 'व्याकरणया अध्ययन लागा' अध्यायस व्याकरण अध्ययनय् 'रूपविज्ञान' व 'वाक्यविज्ञान' निता विषयजक दुथ्याकातःगु दु । व हे अध्यायया छगू परिभाषाय् गुबलें-गुबलें (sometimes) phonology व semantics या अध्ययन याइ । थ्व निता खँ स्वयेबलय् व्याकरणय् वर्ण व अर्थया उलि महत्त्व बियातःगु मदु ।

अङ्ग्रेजी भाषाय् Roman लिपि व लिपि सङ्ख्या २६ (स्वर ५ व व्यञ्जन २१) दु । नेपालभाषाय् नेवाःतय् थःगु हे लिपि दु, तर लिपि सङ्ख्या संस्कृत भाषानाप ज्वःलाः, अथे नं नेवाःतसें नेपालभाषाया स्वभावयात ल्वयेक अध्ययन याइबलय् मूल स्वर खुगः, व्यञ्जन २७ गः यानातःगु दु । न्ह्याक्व वर्ण सङ्ख्या खःसां वर्णविन्यास याइबलय् व्याकरण सम्मत जुइक याइ । वर्णविन्यास पायृछि जुइक मयात धायेवं अर्थ नं पाइ, गथे नेपालभाषाय् thenया अर्थय् अले व अले नितां छ्यः । अर्थय् भिन्नता मदु -लय् व -ले न्ह्यागु च्वःसां ज्यू, तर थ्व हे वर्णविन्यास व्यवस्था मेमेथाय् यायेबलय् पायृति मजू, दसु काले (खेँय्वः दयेकेगु ज्या), गाले (पङ्खां गालेगु अथवा हासां फय् गालेगु) । थुकिया वर्णविन्यास कालय् व गालय् यात धाःसा व्याकरणिक अर्थ मिलय् मजू । कालय् धयागु मनूया तुति निपां ज्वरय् जुयाच्वंगु थासय् धयागु अर्थ जुइ । गालय् धयागु गाः धयागु थासय् जुइ । थुकथं काले व गाले क्रिया खःसा कालय् व गालय् अधिकरणकारकय् प्रयोग जुयाच्वंगु क्रियाविशेषण खः, उकिं व्याकरणय् वर्ण व वर्णविन्यासनाप न्ह्याथें यायेमज्यू । थुगु ल्याखं स्वयेबलय् नं व्याकरण व वर्णविचारया दथुइ क्वातुगु स्वापू दु ।

५.२ व्याकरण व अर्थ व्यवस्था

च्वय्या विवरणं सीदु व्याकरणया अध्ययन लागाय् अर्थविज्ञान मलाः, अथे नं व्याकरणं रूपविज्ञान व वाक्यविज्ञान अध्ययन याइबलय् अर्थ व्यवस्थाया आधारय् व्याकरण अध्ययन याइ । लिङ्ग, वचन, कारक, काल, पक्ष, वाच्य

न्ह्यागु अध्ययन या:सां अर्थयात आधार मानय् याइ । अन मनू दु । अन मनूत दु । थन पा:गु खँ -त छगू जक ख: । -त या अर्थ बहुवचन ख: । अथे हे राम द्यन । रामं मचां थ्यन । निगूगु दसुइ राम शब्दय् च्वंगुक शिरबिन्दु छगू जक वइबलय् अर्थ मदु, तर रामनाप अर्थात् छुं शब्दनाप शिरबिन्दु वल धा:सा कर्ताकारक थुइकी, वस्तुनाप वइबलय् करणकारक थुइकी, उकिं व्याकरणं अर्थविज्ञान धका: हे अध्ययन मया:सां अर्थविज्ञानया आधारय् व्याकरण अध्ययन याइगु जुया: थ्व निगूया दथुइ क्वातुगु स्वापू दु ।

६. विभिन्न अर्थय् व्याकरण शब्दया प्रयोग

वास्तविक स्थितिइ व्याकरणया अर्थ न्ह्यागु जूसां व्यवहारय् व्याकरण शब्दया विभिन्न अर्थय् प्रयोग जुयाच्वंगु दु ।

(क) सामान्य च्वमिनिसें ततःधंपिं च्वमितसें तक नं थम्हं च्वसु वा सफू च्वयेधुंकाः 'थ्व जिगु च्वसु/सफू फलानाम्ह मनूयात करेक्शन याकेमानि' धकाः धाइ । थन करेक्शन याके मानिया अर्थ ह्रस्व दीर्घ, शिरबिन्दु, चन्द्रबिन्दु, विसर्ग, अर्धविराम, पूर्णविराम, वर्णविन्यास, पदयोग, पदवियोग इत्यादियात छगू खँग्वलं व्याकरण धाःगु खः । थन व्याकरणया अर्थ शुद्धता धाःगु जुल ।

(ख) सफूया रूपय् व्याकरण - व्याकरण धायेवं तद्यांगु, तपँगु भाषिक शुद्धताया नियमया नियमं जायेकातःगु सफू धयागु थुइकेगु चलन दु । सुं निम्ह विद्यार्थीत वा निम्ह मनूतय् दथुइ खँ ल्हाइबलय्, 'स्वये छंके English Grammar दु ला ? नेपालभाषाया व्याकरण दु ला ?' धकाः न्यनी । थन व्याकरणया अर्थ शुद्धताया नियम च्वयातःगु सफू धाःगु खः । थ्व हे सन्दर्भय् खँ वयेकाः गुगु भाषाय् व्याकरण सफू मदु उगु भाषाय् 'व्याकरण' मदु नं धायेयः ।

(ग) आधारभूत ज्ञानया रूपय् व्याकरण - वास्तवय् सुं छम्ह मनूयाके थःनाप स्वापू दुगु विषयया सामान्य ज्ञान ला मा हे माः । उज्वःगु ज्ञान हे मदुम्ह मनूयात व्याकरण मदुम्ह मनू धाइ, गुगु नेपाली समाजय् न्यनेमदु । मा हे माः । उज्वःगु ज्ञान हे मदुम्ह मनूयात व्याकरण मदुम्ह मनू धाइ, गुगु नेपाली समाजय् न्यनेमदु । व्याकरणया परिभाषा बीगु भ्वलय् The American Heritage ® Dictionary of the English Language (Forth Edition) सफुतिइ थथे च्वयातःगु दु The basic principles of an area of knowledge.

(घ) अश्लिल शब्द प्रयोगया थासय् व्याकरण - सुं निम्ह वा निथः मनूत ल्वानाच्वंथाय् प्रयोग जुइगु शब्दत स्वतन्त्र जुइ । ल्वाइबलय् विपक्षयात शब्द प्रयोग याइबलय् कर्ता, कर्म, क्रिया, अथे हे लिङ्ग, वचन, काल मिलय् यायेमाः धयागु मदु । न्ह्यागु शब्द न्ह्याथें प्रयोग याइ । विशेष यानाः अश्लिल शब्द प्रयोग याइबलय् याइपिंसं छु मानसिकतां अथे प्रयोग यात धयागु खँ

मनोभाषाविज्ञानया भागय् ला:गु खँ जुल । अथे नं उज्व:गु अश्लिल शब्द प्रयोग याइबलय् न्यंपिनिदथुइ खँ जुइ, 'काका गुज्व:गु अशुद्ध जुइक न्वंवा:गु, व्याकरण मिलय् मजुल' धाइ । थुज्व:गु अवस्थायात नं 'व्याकरण' धयाच्वंगु दु ।

(ङ) भाषिक व्यवस्थाया रूपय् व्याकरण– संसारय् गुलि नं भाषा दु व दुगु भाषाया व्याकरण सफू मदयेफु, अथे नं उगु भाषाया वक्तातय्सं उगु भाषा ल्हाइबलय् स्वचालित रूपं व्याकरण मिलय् याना: भाषा ल्हाइ । मा:थाय् मा:कथं ध्वनि उच्चारण याइ, शब्द मिलय् याइ, कर्ता गनथाय् तयेगु, कर्म गन तयेगु, लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, काल नं मिलय् याना: हे च्वनी । थ्व दक्वयात भाषिक व्यवस्था धाइ । थ:गु भाषाया भाषिक व्यवस्था मचांनिसें ल्हानाव:गु जुया: वं स्वचालित रूपं सइ । थ्व भाषिक व्यवस्थायात व्याकरण धाइ । मेगु भाषाभाषी पुच:यात जक उगु भाषा ल्हाये सयेके थाकुइ । थुकथं भाषाय् दइगु भाषिक व्यवस्थाया हे व्याकरण धा:गु ख: ।

७ . व्याकरणया मेमेगु विषयनाप स्वापू

व्याकरणया प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष न्ह्याग् विषयनाप नं स्वापू दु, कारण न्ह्याम्ह च्वमिया नं थम्हं च्वयागु च्वसु वा सफू न्ह्यागु च्वःसां न्हापलाक खँ वइ व्याकरण छकः मिलय् याकेमाल, अले ज्या वइ वर्णविन्यास मिलय् यायेगु, चिन्ह (punctuation) या ठीक-ठीक प्रयोग, व्यवस्थित रूपया वाक्य-गठन इत्यादि । थ्व धयागु न्ह्यागु विषययात नं माःगु हे खँ खः, उकिं न्ह्यागु विषयया नं व्याकरणनाप स्वापू दु । छखे थथे खःसा मेखे व्याकरणया नं विभिन्न विषयनाप स्वापू दु । थथे स्वापू क्यनेगु ज्या दकले न्हापलाक दर्शनशास्त्रनाप जूगु दु । ग्रीसय् व्याकरणयात दर्शनशास्त्रया कचाकथं कयातःगु दु । सायद व्याकरणया दकले न्हापांगु व पुलांगु स्वापू थ्व हे जुइ ।

७.१ व्याकरण व भाषाविज्ञान

व्याकरण व भाषाविज्ञान मध्यय् व्याकरण विधा पुलां, तर व्यवस्थित, व्यापक रूपं दुग्यंक अध्ययन यानाः न्ह्यज्याये फुगु विषय भाषाविज्ञान खः । भाषाविज्ञान भाषाया विषयय् जक अध्ययन याइगु खःसां थ्वया थीथी कचामचा दु, गथे ऐतिहासिक भाषाविज्ञान, तुलनात्मक भाषाविज्ञान, सैद्धान्तिक भाषाविज्ञान, प्रायोगिक भाषाविज्ञान, समाज-भाषाविज्ञान, मनोभाषाविज्ञान इत्यादि दु । उकी छता सैद्धान्तिक भाषाविज्ञान वा सामान्य भाषाविज्ञान खः । उगु सामान्य भाषाविज्ञानय् नं मूल कचामचा धयागु ध्वनिविज्ञान, रूपविज्ञान, वाक्यविज्ञान, अर्थविज्ञान इत्यादि खः । थुकी व्याकरण धायेबलय् रूपविज्ञान व वाक्यविज्ञान खः, उकिं व्याकरण व भाषाविज्ञानया क्वातुगु स्वापू दुगु जक मखु छगू हे विषय धाःसां ज्यू । थथे हे भाषाविज्ञानय् भाषाविज्ञान व व्याकरणया छगू मेगुया पर्यायकथं छ्यलेगु याः (स्वयादिसँ संरचनात्मक व्याकरण) । थुकथं व्याकरण व भाषाविज्ञानया क्वातुगु स्वापू दु ।

७.२ व्याकरण व साहित्य

साहित्य सिर्जना याइबलय् व्याकरण अप्वः लुमंकी । बाखं वा प्याखं,

निबन्ध वा पौ न्ह्यागु विधा च्व:सां व्याकरणया अप्व: ख्याल याइगु विषय साहित्य ख: । साहित्य व व्याकरण मिलय् जूपिं पासापिंथें नापनापं वनाच्वंगु दु, उकिं हे औपचारिक शिक्षा बीगु स्कूल वा कलेजय् छगू पौ (paper) दुने साहित्य व व्याकरण नापं तयात:गु दु ।

७.३ व्याकरण व भाषिक भूगोल

संसारय् विभिन्न भूभागय् विभिन्न मनूत बसोबास यानाच्वंगु दु । छगू हे भाषाभाषीया मनूत नं याक:-याक: वा पुच:-पुच: मुनाच्वंगु दु । छुं छगू भूभागय् ता:ईतक छगू-छगू पुच: च्वनाच्वन धा:सा अन छगू भौगोलिक भाषिका विकास जुइफु, लिच्व:कथं अनया व्याकरणिक व्यवस्था पायेफु । दसुया निंतिं यें-यलया नेपालभाषा व ख्वपया नेपालभाषा पा:, अथे हे दोलखाया नं । थ्व नेपालभाषाया भाषिका ख: । भौगोलिक कारणं पानाच्वंगु थुगु भाषिकाय् व्याकरणिक व्यवस्था नं पा: । यें-यलय् बहुवचनया व्याकरणिक व्यवस्था '-पिं' ख:सा ख्वपय् '-पुं', अले दोलखाय् '-पेन्' ख: । थुज्व:गु व्यवस्था नेपालीभाषा व मेमेगु भाषाय् नं खनेदु । थुकथं व्याकरणया भाषिक भूगोलनाप क्वातुगु स्वापू दु ।

७.४ व्याकरण व इतिहास

काचाक्क स्वयेबलय् व्याकरण व इतिहास अलग्ग-अलग्ग विषय ख: । छगू मेगुनाप स्वापू मदुथें च्वनी । दुवाला: स्वयेबलय् छु सीदु धा:सा भाषा व उगु भाषाया वाङ्मय गुलि पुलां धयागु खँ व्याकरणं नं अन्दाज यायेफु । अथे हे व्याकरण गुलि व्यवस्थित धयागु खँ उगु भाषा व भाषाया वाङ्मयं अन्दाज यायेफु । दसु काये संस्कृतभाषायागु, संसारय् विभिन्न त:मिगु भाषामध्यय् संस्कृतभाषा नं छगू ख: । संस्कृतभाषा उत्पत्ति जूगु थुलि हे वर्ष दत धका: तिथिमिति धायेमफुसां उगु भाषायागु वाङ्मय स्वया: धायेफु उगु भाषाया इतिहास ता:हाक: । उगु संस्कृतभाषाय् ई.पू. ५०० दँन्ह्य:निसें भाषिक चिन्ता दयेधुंकल । संस्कृतभाषाया विद्वान पाणिनि (ई.पू. न्यागूगु शदी) संस्कृतभाषाया व्याकरण अष्टाध्यायी च्वयेधुंकल । मेखे पश्चिमी जगतय्

Dionysios Thrax (ई.पू. निगूगु शदी) जुं व्याकरण च्वल। थुकिं छु सी दु धाःसा भाषिक इतिहास ताःहाकपिनि व्याकरणिक इतिहास नं ताःहाकः, तर भाषा ति हे ताःहाकः मखु। व्याकरणया जन्मया इतिहासं छु खँ कनाच्वंगु दु धाःसा उगु भाषाया इतिहास भन हे ताःहाकः धकाः थुइकाच्वंगु दु। थुकथं व्याकरण व इतिहासया क्वातुगु स्वापू दु।

८ व्याकरणया ताजि

संसारया विभिन्न पुलांगु विधामध्ये व्याकरण नं छता खः । व्याकरण वेदबति हे पुलां, छाय् धाःसा 'व्याकरण' वेदय् उल्लेख जुइधुंकल गुगु खँ च्वय् चर्चा जुइधुंकल । थुकिया मेखे भाषाविज्ञान धयागु मेगु विषय दु गुगु भिंगूगु सदिइ तिनि न्ह्यःने वःगु खः । थुगु विषयं थुलि याकन-याकन विकास यात सायद व्याकरणयात लिफ्यातजुइ । आपालं मनूतय्सं व्याकरण व भाषाविज्ञान निगुलिं नापं तयाः खँ ल्हाइबलय् थ्व निगुलिं अलग्ग-अलग्ग विषय खः धकाः धायेगु याः, छाय् धाःसा व्याकरणं भाषिक नियमया खँ ल्हाइ, भाषाविज्ञानं भाषाया वर्णनात्मक अध्ययनया खँ ल्हाइ । भाषाविज्ञानं थीथीकथंया व्याकरण नां तयाः अनेकौं भाषाविज्ञान विकास यात । उकिया चीहाकलं परिचय क्वय् बियातःगु दु । थुकियात 'भाषाविज्ञानया सम्प्रदाय' वा 'भाषाविज्ञानया प्रमुख सिद्धान्त' नं धायेगु याः । थन 'व्याकरण' शब्द प्रयोग जुयाच्वंगु थासय् 'भाषाविज्ञान' शब्द नं प्रयोग जू ।

८.१ परम्परागत व्याकरण

परम्परागत व्याकरण (Traditional Grammar) छता व्याकरण ख्यलय् दकलय् पुलांगु अर्थात् दकलय् न्हापांगु विषय खः । ईया ल्याखं थ्वया दकलय् ताःहाकःगु परम्परा दु । परम्परागत व्याकरण मेमेगु व्याकरणथें खासै बिस्कं विशेषता ज्वनावःगु विषय मखु , गथे शैक्षणिक व्याकरण धाल धायेव स्कूल वा कलेजय् औपचारिक शिक्षा बीथाय् स्यनीगु व्याकरण खः । सांचारिक व्याकरण (Communication Grammar) धयागु छम्हसें मेम्हनाप खँ ल्हाइबलय् गुकथं खँ संचार यायेगु धयागु विषयया व्याकरण खः, तर परम्परागत व्याकरण धयागु छुं छगू विषय-विशेष दुगु विषय मखु । थ्व ला छगू दकलय् न्हापां च्वःगु व्याकरणया परम्पराय् च्वनाः च्वःगु परम्पराजक खः ।

थुगु परम्परागत व्याकरणया अवधि अतिकं ताःहाकः । परम्परागत व्याकरणया विधिवत स्थापना 'जिं या हे याये' धकाः सुनानं याःगु मखु, अथे नं दकलय् न्हापां भाषिक चिन्तन सुकरातं (इ.पू. ५००दँ) यात धाइ । पूर्वय् वेद

धयागु विभिन्न ज्ञान, विज्ञान, शिक्षा, सभ्यताया केन्द्रबिन्दु धायेथें पश्चिमय् ग्रीसयात नं विभिन्न विषयया केन्द्रबिन्दु मानय् यानात:गु दु । सुकरातया लिपा भाषासम्बन्धी विभिन्न चिन्तन-मनन यानावंच्वन । थनथाय् Dionysios Thrax जुं ग्रीसभाषाया व्याकरण दयेकल । थुगु भाषा तसकं बांला:गु व्याकरण मानय् यानात:गु दु , उकिं Thrax या व्याकरण स्वया: Latin भाषाय् नं व्याकरण तयार यात । थुकिया प्रभाव थुलि व्यापक जुलकि थुकिया आधारय् रोमेली व्याकरण च्वल । रोमेली व्याकरणया प्रभावय् अङ्ग्रेजी व्याकरण च्वल । थुकथं छ्सिंकथं न्हापां ग्रीसं व्याकरण च्वयेगु परमपरा शुरु जुया: रोम व अङ्ग्रेजीभाषाया व्याकरणतक थ्यन । थ्व परम्परा झिंच्यागूगु शदीतक न्ह्यात । झिंगूगु शदीइ तुलनात्मक भाषाविज्ञान वयेवं परम्परागत व्याकरणया विकास दित ।

परम्परागत व्याकरणं थ:गु अध्ययनया आधार मौखिक भाषायात मका:से लिखित भाषायात व तत:धंपिं च्वमितसें च्वयात:गु च्वसु व सफूयात आधार मानय् या:गु दु । परम्परागत व्याकरणया पक्षधरतय् छु विचार दु धा:सा, ग्रीसेली व्याकरण धयागु आधारभूत व्याकरण ख: । आधारभूत व्याकरणया अर्थ थ्व ख:कि थुगु भाषाय् दुगु विशेषता मेमेगु न्ह्यागु भाषाय् नं दइ, उकिं न्ह्यागु भाषाय् नं व्याकरण च्व:सां थुगु ग्रीसेली भाषाया आधार दये हे मा: । परम्परागत व्याकरणयात प्रस्तावित व्याकरण (Prescriptive Grammar) वा आदेशात्मक व्याकरण नं धाइ ।

८.२ संरचनात्मक व्याकरण

थ्व छगू सैद्धान्तिक भाषाविज्ञान ख: । भाषाविज्ञानय् संरचनात्मक व्याकरणयात संरचनात्मक भाषाविज्ञान नं धाइ । भाषाविज्ञानय् 'भाषाविज्ञान' खँग्व:या थासय् 'व्याकरण' खँग्व: नं छ्य्:, उकिं भाषाविज्ञान व व्याकरण छगू मेगुया पर्यायकथं नं छ्य्: । व्याकरण धायेवं शुद्धताय् ध्यान बीगु विषय थुइकीगु चलन दु । संरचनात्मक व्याकरण धायेवं गुज्व:गु शुद्धताय् ध्यान बीगु व्याकरण धका: थुइकेफु । वास्तवय् संरचनात्मक व्याकरण धयागु भाषाय् खने दुगु अशुद्धयात शुद्ध यायेगु विषय मखुकि मेमेगु विषयलय् थ:थ:गु कथं संरचना दुथें भाषाय् नं थ:गु कथंया संरचना दइ । म्हतिं नं छुं छगू भाषाय् दकलय्

क्वय् च्वंगु एकाइ ध्वनि अनं च्वय् छसिंकथं वर्ण, रूप, शब्द, पदावली, वाक्य खः । थुलिया व्यवस्थित संयोजनं भाषा निर्माण जुइ । भाषाया व्यवस्थित संयोजनया अध्ययन हे संरचनात्मक भाषाविज्ञान वा संरचनात्मक व्याकरण खः ।

बरु भाषाया संरचना अध्ययन यायेगु सिलसिलाय् थन छु नं खँ न्ह्यथनेमाः धाःसा हरेक भाषा छगू मेगुनाप छुं नं छुं खँय् आपाः वा भती फरक जुइ । संरचनात्मक भाषाविज्ञानं पाःगु खँया विषयलय् अध्ययन याइ, तर अथे पाय्मज्यू धकाः धाइमखु । प्रत्येक भाषाया थःगु हे कथंया स्वभाव दइ, विशेषता दइ । उगु स्वभाव वा विशेषताया दुग्यंक अध्ययन याइ । थथे दुवालाः अध्ययन याइबलय् उकिया अर्थया आधारय् मखुसे संरचनाया आधारय् याइ । थुकियात संरचनात्मक भाषाविज्ञान/व्याकरण धाःगु खः ।

छुं छगू भाषाया संरचना अध्ययन याये धयागु उलि अःपुगु विषय मखु । छुं छगू भाषा भाषिक वक्तातसें स्वभाविक रूपं ल्हानाच्वंगु भाषा आपाः मौलिकता दइ जबकि व हे भाषा आपालं च्वमितसें वा साहित्यकारतसें उगु भाषाया माध्यमं आपालं खँ लिपिबद्ध यायेवं उकी मौलिकता तनी । संरचनात्मक भाषाविज्ञान/व्याकरणं च्वया-भाषा मखु ल्हाना-भाषाया अध्ययन याइ । ल्हाना-भाषाया अध्ययन याइबलय् छता छुं नं समस्या वयेफुसा धाःसा छगू हे भाषाया निम्ह वक्तां छता हे खँ म्हुतुं कनाच्वनीबलय् ध्वनि पायेफु, उच्चारणया धाँचा पायेफु, शब्द प्रयोग पायेफु, वाक्य बनोट पायेफु । निम्ह मनूया दसु जक कायेबलय् थथे भिन्नता वयेफु धाःसा द्वलंद्वः, लखंलख मनूतसें थःगु खँ अभिव्यक्त याइबलय् गुलिजक पाइ । उकिया दसु थौं नेपालभाषाय् जुयाच्वंगु दु । थुज्वःथाय् व पाःगुयात गथे खः अथे हे मकाःसे औसतया आधार काइ ।

संरचनात्मक भाषाविज्ञानं छुं छगू भाषाया थुलि दुग्यंक अध्ययन याइकि ध्वनिनिसें वाक्यतकं छुं नं खँय् त्वःमफिक वर्णन याइ । थुकियात संरचनात्मक भाषाविज्ञानया पलेसा वर्णनात्मक भाषाविज्ञान नं धायेगु याः । थुगु अध्ययनं उगु भाषाय् खने दुगु विविध रूपयात शुद्ध, अशुद्ध धाइमखु, ज्यू वा मज्यू नं धाइमखु ।संरचनात्मक भाषाविज्ञानं छुं छगू भाषा गुलि पुलां धकाः नं स्वइमखु । भाषाय् वयाच्वंगु हिउपाः नं स्वइमखु । थुगु भाषाविज्ञानं ला

भाषा गुबलय् अध्ययन यायेत्यनागु खः व हे ईयागु भाषाया स्वरूप अध्ययन याइ । संरचनात्मक भाषाविज्ञानया प्रवर्द्धक Ferdinand de Saussure (1857-1913) खः । वय्कःया जन्म जेनेभाय् जूगु खः ।

८.३ सैद्धान्तिक व्याकरण/सार्वभौम व्याकरण

थुकियात भाषावैज्ञानिककथं सैद्धान्तिक भाषाविज्ञान नं धायेगु याः । समग्ररूपं थुगु भाषाविज्ञान वा व्याकरणयात अःपुक सामान्य भाषाविज्ञान वा वर्णनात्मक भाषाविज्ञान नं धाः । सैद्धान्तिक व्याकरण वा सार्वभौम व्याकरण धयागु थुज्वःगु व्याकरण जुइ, उकिं संसारय् दुगु भाषाय् खनेदुगु साभा विशेषता छु दु व मालाः उकिया आधारय् याइगु अध्ययन हे सैद्धान्तिक व्याकरण वा सार्वभौम व्याकरण खः । उकिं थुगु व्याकरण धयागु छुं छगू भाषानाप सापेक्ष जुइमखु, बरु छुं छगू भाषाया वर्णनात्मक अध्ययन याइबलय् थुगु सैद्धान्तिक व्याकरणया आधारय् काइ । न्त्यागु भाषाय् नं ध्वनि दइ अर्थात् मृतभाषाबाहेक छुं छगू भाषाया वक्तातसें ध्वनिया माध्यमं, व्यवस्थित अर्थयुक्त ध्वनिया लिधंसाय् भाषा प्रयोग याइ । थ्व धयागु न्त्यागु भाषाय् नं दइगु मंकाः विशेषता खः ।

थ्वयां च्वय्या मंकाः विषय वर्ण खः, बरु संसारय् दुगु दक्व भाषाय् सङ्ख्याया ल्याखं वर्ण उलि हे दयेमाः धयागु मदु । स्वर व व्यञ्जन नं पाइ । उकिया ल्याः नं पाइ । वर्णयां च्वय् रूप व शब्द वइ । थ्व खँ धाःसा भाषा स्वयाः पायेफु । गुलिं भाषाय् रूपजक दयेफु, शब्द मदयेफु । गुलिंलय् रूप मदयाः शब्दजक दयेफु । अथे हे पदावली व वाक्यया दथुइ नं पाःगु दयेफु, अथे न. साधारणतया वाक्यया व्यवस्था दइ, बरु आकारय् ताःहाकः चीहाकः न्त्यागुं जुइफु । सन्धिया आपालं व्यवस्थां यानाः वाक्य खःलाकि पद खः सीमदेक ततःधंगु पद नं जुइफु ।

८.४ वर्णनात्मक व्याकरण

सैद्धान्तिक व्याकरणया आधारय् च्वनाः छुं छगू भाषा विशेषया अध्ययन याइगु हे वर्णनात्मक व्याकरण (Descriptive Grammar) खः ।

थुकियात मेकथं वर्णनात्मक भाषाविज्ञान (Descriptive Linguistics) नं धाः । न्ह्यागु थजु छुं छगू भाषा विशेषया वर्तमानकाल खण्डया भाषाया स्वरूप अध्ययंनयायेगु हे वर्णनात्मक व्याकरण खः । थुकी वर्तमानकाल खण्डयागु जक जुइमाः धयागु मदु । इतिहासया छुं छगू कालखण्डयागु अध्ययन यायेज्यू, बरु ऐतिहासिक विकासक्रमया वयान थुकी दुतिनिमखु ।

च्वय् धयातःगु भाषाया स्वरूप अध्ययनया मतलब उगु भाषाय् छु रूप खनेदुगु खः व हे चर्चा याइ । थथे बयान याइबलय् स्तरीय भाषानाप थुगु-थुगु खँय् फरक जुल, उकिं थ्वथ्व अशुद्ध धकाः धाइमखु । धायेकि येँयलया नेपालभाषाय् बहुवचन याइबलय् '-त' अथवा '-पिं' तइ, थ्व हे खँ ख्वप भाषिकाय् '-पुं', दोलखा भाषिकाय् '-पेन्' जुइ । दोलखा भाषिका अध्ययन याःगु जूसा बहुवचनया प्रत्यय '-पेन्' जुइ धकाः वर्णन याइ, ज्यू-मज्यू, शुद्ध-अशुद्धया खँ हे ल्हाइमखु । थ्वथें हे वाक्य संरचनाया मेगु छगू दसु काये-मलाई थाहा छैन । थुकियात नेपालभाषाय् अनुवाद याइबलय् 'जित मज्यू' जुइ । नेपालभाषाय् स्वभाविक रूपं धाइबलय् 'जिं मस्यू' धाइ । उकिं वर्णनात्मक व्याकरणकथं 'जिं मस्यू' धकाः बयान याइ । थुकथं वर्णनात्मक व्याकरणय् वयान याइबलय् तटस्थय् च्वनायाइ । भाषाया उच्चारण व्यवस्था, वर्णव्यवस्था, रूपव्यवस्था, वाक्यव्यवस्था सकतां उगु भाषाय् गुज्वःगु भषिक व्यवस्था दु उकथं हे जुइ । ध्वनि व्यवस्थाया दसु काये संस्कृतभाषाय् त, ट, थ, ठ अथे हे श, ष, स बिस्कं-बिस्कं हे ध्वनि दु, तर नेपालभाषाया वर्णनात्मक अध्ययन याइपिंसं थ्व खँय् बिचाः यायेमाःकि नेपालभाषाय् उज्वःगु ध्वनि दु लाकि मदु । थुकथं सैद्धान्तिक आधारय् छुं छगू भाषाविशेषया अध्ययन हे वर्णनात्मक व्याकरण खः ।

८.५ प्रस्तावित व्याकरण/आदेशात्मक व्याकरण

थ्व छुं छगू स्तरीय व्याकरण गुगु आपालं मनूतसें अनुशरण यानातःगु सार्वभौम व्याकरण, स्वदेशी भाषा व विदेशी भाषायागु व्याकरण स्वयाः च्वयातःगु व्याकरण हे प्रस्तावित व्याकरण वा आदेशात्मक व्याकरण खः । थुकियात निर्देशनात्मक व्याकरण नं धाइ । थुगु प्रस्तावित व्याकरणं थुगु थथे

जुइमाः, उगु अथे जुइमाः धकाः निर्देशन बियाच्वनी । उगु निर्देशन दुने लाःसा व शुद्ध जुल, मखुसा अशुद्ध मानय् याइ । छगू दसु काये काल (Tense)यागु । न्हापां च्वयातःगु मुल व्याकरणय् काल स्वता दु- भूतकाल, वर्तमानकाल व भविष्यत्काल । व स्वयाः थःथःगु व्याकरणय् नं काल स्वता हे च्वल, चाहे व थःगु भाषाय् काल निताजक दुगु छाय् मजुइमा । न्ह्यागु थजु उगु मुल व्याकरण स्वयाः थःगु व्याकरण नं च्वयातल धाःसा व प्रस्तावित व्याकरण जुइ । उगु प्रस्तावित व्याकरण कैयौं व्याकरणया नियमत दयेकाः थथे यानाः च्वयेमाः, अथे यानाः च्वयेमाः धकाः निर्देशन बियातःगु दइ ।

मेगु खँ, छुं छगू मुल भाषाया अनेकौं भाषिका दयेफु । छगू-छगू भाषिकाया स्वतन्त्र रूपं अध्ययन याइगु ला वर्णनात्मक व्याकरण जुल । थथे स्वतन्त्ररूपं अध्ययन याइबलय् थीथी व्याकरण दइगु ला जु हे जुल, तर छगू मुल भाषाया मुल व्याकरण ला मदयेफु, उदाहरण काये नेपालभाषायागु । नेपालभाषाय् आपालं भाषिका दु । उकिया थःथःगु व्याकरणिक विशेषता दयेफु । थःथःगु व्याकरणिक विशेषताकथं च्वयेबलय् थीथी हे पहः खनेदइ, खने दयाच्वंगु नं दु । उकिं थ्व विविधता खनेदुगु विशेषतायात छथाय् तयाः छगू व्याकरण दयेकल धाःसा व प्रस्तावित व्याकरण जुइ ।

८.६ कारक-व्याकरण

व्याकरण ख्यलय् न्हापा अध्ययन याःबलय् 'कारक-व्याकरण' धकाः मखु 'कारक' धकाः जक अध्ययन याःगु खः । कारकया अर्थ *'व्याकरणमा क्रियाका साथ साक्षात सम्बन्ध राख्ने, शब्द, वाक्य-विन्यासगत सम्बन्ध देखाउन नाम, सर्वनाम वा विशेषणमा देखा परेको रुप-भिन्नता'* (नेपाली बृहत् शब्दकोश, २०४०) । थथे वाक्यय् कियाया प्रत्यक्ष स्वापू वा वाक्यविन्यासगत स्वापू क्यनेगु ज्या थौंयागु मखु । संस्कृतभाषाया विद्वान् पाणिनिं अष्टाध्यायी व्याकरण सफू च्वःबलय् हे थ्व 'कारक'या खँ अध्ययन जुइधुंकल । संस्कृत परम्पराय् उबलय् कारक धकाः अध्ययन याइबलय् च्याता दु । अथे नं अध्ययनया विकासक्रमय् थुकिया ल्याः म्ह जुल । क्रियानाप प्रत्यक्ष स्वापू मदुगु पदयात कारकया ल्याःख्याय् काइमखु । अथे जुयाः कारक खुताजक जुइ- (क) कर्ता

(Nominative) (ख) कर्म (Accusative) (ग) करण (Instrument) (घ) सम्प्रदान (Dative) (ङ) अपादान (Ablative) (च) अधिकरण (Locative)। थ्वया बिस्कं च्याता कारकय् दुतिनातःगु सम्बन्धकारक व सम्बोधनकारकयात त्वःतूगु दु।

च्वय् न्ह्यथनातःथें प्रस्तावित व्याकरण वा निर्देशनात्मक व्याकरणकथं च्याता हे कारक दु धकाः अध्ययन अध्यापन यानावंच्वंगु दु। थ्व चलन यक्व ईतक न्ह्यात। मेखे Latin भाषाया व्याकरणय् धाःसा कर्ताकारक, कर्मकारक, अपादानकारक व अधिकरणकारक यानाः प्यताजक ब्वथलातःगु दु। न्ह्यागु थजु कारक-व्याकरणया ज्या धयागु वाक्यय् प्रयोग जुयाच्वंगु पद वा पदावलीया आर्थी सम्बन्ध विश्लेषण यायेगु खः। वाक्यय् प्रयोग जुयाच्वंगु पद वा पदावलीया सम्बन्ध विश्लेषण यायेगु ज्या संरचनात्मक व्याकरणं याःगु खः। उकिं नं पूमवंगु विश्लेषण ज्या Noam Chomskyया मानक-सिद्धान्तं याःगु खः। लिपा Charles J. Fillmoreजुं कारक-व्याकरया विभिन्न इलय् विभिन्न सिद्धान्त हयेवं थुकिं छगू बांलाःगु रुप काल।

Fillmore या कथं संसारय् विभिन्न भाषा दु। पिनें स्वयेबलय् दक्वं भाषा छगूनाप मेगु भाषा पाः, तर आन्तरिक संरचनाकथं स्वयेबलय् दक्वं भाषा समान खः। थ्व समानता क्यनेगु हे कारक-व्याकरणया मू ज्या खः। वाक्यय् प्रयोग जुयाच्वंगु पद वा पदावलीतय्‌गु कियानाप प्रत्यक्ष स्वापू क्यनाच्वंगु ज्या हे कारक खः। स्वापू निथिकं दु- पिनेया स्वापू व दुनेया स्वापू। पिनेया स्वापू खने दयेक विभिन्न विभक्ति दइ। थुज्वःगु कारक धयागु रूपगत जुइ। दुनेया स्वापू धयागु अर्थगत जुइ। थुकिया दसु स्वये- रामं श्यामयात दाल।

रामं श्यामयात बिल।

पिनेया रूपकथं स्वयेबलय् थ्व निगुलिं छता हे कारकय् लानाच्वंगु दु, कारण विभक्तित व हे व हे जुयाच्वंगु दु, तर अर्थगतकथं स्वयेबलय् न्हापांगु कर्तृकारक, निगूगु सम्प्रदानकारक खः। थुकथं Fillmore जुं अर्थया आधारय् कारकया व्याख्या यायेवं कारक-व्याकरण छगू न्हूगु अध्याय जूगु दु। कारकया ल्याः नं खुगुलिं अप्वः जुल। वय्‌कःया कारक धयागु- अभिकर्ता (Agent), बल (Force) करण (Instrument), अनुभावक (Experincer),

प्रवर्त्य (Affected), स्रोत (Source), लक्ष्य (Goal), सहकारक (Commitative), लाभक (Benefective), स्सथानवाची (Locational) कालवाची (Temporal)

८.७ सांचारिक व्याकरण/प्रकार्यपरक व्याकरण/शैक्षणिक व्याकरण

थ्व छगू गुरु व शिष्यया दथुइ खँल्हाबल्हाया आधारय् निगूगु भाषा स्यनीगु व्याकरण खः। थुज्वःगु व्याकरणयात सांचारिक व्याकरण अर्थात् खँल्हाबल्हाया व्याकरण (Communicative Grammar) धाइ। थन खँल्हाबल्हाया व्याकरणया मतलब गुरुं म्हुतु छप्वाःजक संकां मगाः। उकिया निंतिं ल्हाः, तुति, छ्यूं नं उतिकं संकाः क्यनेमाः। उखें-थुखें जुयाः क्यनेमाः। माःथाय् माःकथंया सामानत ब्वयाः, छ्इलाः नं क्यनेमाः, धायेकि छम्ह अङ्ग्रेजीयात नेपालभाषा स्यनेमाल। उकिनं दकलय् न्हापां 'लापाचा ब्वइ' धयागु शब्द स्यनेमाःसा 'लापाचा' माने butterfly मधाःसे लापाचा छम्ह क्यनाः 'ला पा चा' धायेगु। अथे हे छम्ह नेवाःयात अङ्ग्रेजीभाषा स्यनेमाल धाःसा लापाचा क्यनाः butterfly धाइ, हाकनं This is a butterfly धाइ अलय् ब्वयेकाः fly धाइ। अङ्ग्रेजी विद्यार्थीयात जूसा 'ब्वल' धाइ। थुकथं ज्या हे यानाः क्यनाः भाषा स्यनीगु व्याकरण जुयाः थुकियात 'प्रकार्यपरक व्याकरण' (Functional Grammar) नं धाइ। थुकथं थ्व व्यवहारय् प्रयोग यानाक्यनेमाःगु व्याकरण जुयाः थुकियात व्यावहारिक व्याकरण (Applied Grammar) नं धाइ।

थुगु 'खँल्हाबल्हा व्याकरण' (Communicative Grammar) Wikins (1976) जुं विकास यानादीगु खः। थुज्वःगु व्याकरण दयेकीबलय् विद्यार्थीया आवश्यकता, क्षमताय् आधारित जुइ। थुकिया निंतिं गुरु जूम्हसें न्हापां हे पाठयोजना दयेकातयेगु आवश्यक जू। पाठयोजना दयेकेबलय् अनेक खँय् ध्यान बीगु यायेमाः। अःपुगु पाठं शुरु यानाः थाकुगु पाठय् वनेगु, न्ह्यागु थासय् नं काचाक्क दइगु ठोस वस्तु क्यनाः शब्दया ज्ञान बीगु, न्ह्यःने हयाः क्यनेमफइगु ठोस वस्तु जूसा चित्र क्यनेगु, Film क्यनेगु, ठोस, झोल व ग्यास वस्तु क्यनेबलय् आपालं होस यायेमाः। थुज्वःगु वस्तु न्ह्यब्वयेबलय् सिंगो वस्तु क्यनाः निगू वस्तु नापं तयाः तुलना यानाः क्यनेगु, समानता, असमानता

क्यनेगु गुकिं याना: विशेषण, विशेषता थुइकेत अपुइ ।

ठोस वस्तु क्यना: शब्द ज्ञान बीगु व आधारभूत वाक्य बीबलय् गुलि अ:पुइगु ख: वसिकं भाववाचक नाम, क्रियाया गतिविधि थुइकेबलय् थाकु । खँल्हाबल्हा व्याकरणया मेगु शिक्षण विधि धयागु चिचीधंगु नाटक (Role play) याना:, सामान्य खँल्हाबल्हा (Conversation), याक: अभिनय याना: नं भाषा स्यनेज्यू । शब्द ज्ञान व वाक्य ज्ञान बीबलय् मचायेक हे नापनापं यनेज्यू । वाक्य ज्ञान बीबलय् आधारभूत वाक्य छगू दयेका: उकी शब्द अथवा पदत हिला: क्यनेज्यू ।

८.८ रूपार्थक व्याकरण (Tagmemic Grammar)

थ्व छगू भाषावैज्ञानिक सिद्धान्त ख: । थुगु व्याकरण संरचनात्मक व्याकरणया हे छगू कचाया रूपय् विकास जूगु ख । थुगु व्याकरणया प्रस्तुतकर्ता K.L.Pike ख: । संरचनात्मक व्याकरणं भाषाया संरचनाय् अप्व: ब: ब्यूगुलिं थुगु व्याकरणं भाषाया रूप व अर्थ निताय् नं उतिकं ब: बिया: अध्ययन याइगु व्याकरण हे रूपार्थक व्याकरण ख: ।

८.९ रूपान्तरण-प्रजनन व्याकरण

थ्व छगू भाषावैज्ञानिक सिद्धान्त ख: । थुगु व्याकरणया जन्मदाता Noam Chomsky ख: । मनूतय्के मनय् उच्चारण मया:से तयात:गु अनेकौं वाक्यत दइ । थुबलय् उगु वाक्यत अमूर्त जुइ । उज्व:गु वाक्ययात आन्तरिक संरचना धाइ । समाजय् प्रयोग यायेत वाह्य संरचनाय् हयेमा: । वाह्य संरचनाय् हयेवं तिनि उगु वाक्यं खास रूप काइ । आन्तरिक संरचनाय् च्वंगु वाह्य संरचनाय् हयेत निश्चित नियमत मा: । Noam Chomskyजुं थुकिया नियमत दयेकादीगु दु । उगु नियम छसिंकथं छ्इलेवं अनगिन्ति वाक्यत दयेकेजी । छगूकथंया वाक्य दयेकेवं मेगुकथंया वाक्यत दयेकेजी, गथे सामान्यार्थक वाक्यं आज्ञार्थक वा प्रश्नार्थक वा सम्भावनार्थक वा उज्व:गु हे मेमेकथंया वाक्यत दयेकेजी । थुज्व:गु आन्तरिक संरचनाय् च्वंगु वाक्ययात वाह्य संरचनाय् हया: अभ्र उकिं हानं मेमेकथंया वाक्य दयेकेगु व्याकरणयात हे रूपान्तरण-प्रजनन व्याकरण धाइ ।

८.१० सम्बन्धात्मक व्याकरण (Relational Grammar)

थ्व छगू व्याकरणिक सिद्धान्त खः । थुगु सिद्धान्त Perlmutter व Postalपिंसं पितहःगु खः । थुगु व्याकरण कारक-व्याकरणनाप लिक्क लाः, अथे धकाः छगू हे मखु । भाषाया छुं छगू वाक्य च्वइबलय् उकिदुने च्वंगु प्रत्येक पदया छगूनाप मेगु व्याकरणिक स्वापू दइ । थुगु स्वापू धयागु हे कारकीय स्वापू जुइ । थथे दुगु स्वापूयात सम्बन्धात्मक व्याकरण धाइ ।

रामया दाजुं श्यामया किजायात ह्याउँगु कलम छपु बिल ।

थुगु वाक्य छसिंकथं स्वयेबलय् 'रामया', 'दाजु'नाप स्वापू दु । श्यामया किजानाप स्वापू दु । उकिं थ्व निगुलिं पदावली सम्बन्ध-कारक खः । मेखे दाजुं कर्ताकारक व किजायात कर्मकारक खः । थथे हे ह्याउँया कलमनाप स्वापू दु । ह्याउँ विशेषण, भेदक खःसा कलम नाम, भेद्य खः ।

च्वय्या पदय् राम व श्याम-नाप '-या' विभक्ति दु, दाजु पदय् कर्ताकारकया विभक्ति शीरबिन्दु दु । थुकथं वाक्यय् प्रयोग जुयाच्वंगु विभक्ति प्रत्ययं यानाः छगू मेगु नाप स्वापू दत । थुकियात सम्बन्धात्मक व्याकरण धाःगु खः । थुकी प्रयोग जुयाच्वंगु रामया, दाजु, श्यामया, किजायात प्यंगुलिं पद खः, कारण थुकी विभक्ति दु तर कलम व छपु-इ विभक्ति मदु ।

८.११ व्यवस्थापरक व्याकरण (Systemic Grammar)

व्याकरण/भाषाविज्ञान ख्यलय् व्यवस्थापरक व्याकरण न्ह्यःने हःम्ह M.A.K. Halliday व वय्कःया सहोदर पासापिं खः । थुगु व्याकरण J.K.Firth पाखें यक्व प्रभाव लाःगु दु ।

थुगु व्याकरणया मुल खँ छु धाःसा भाषा धयागु समाजया सम्पत्ति खः, उकिं भाषा समाजय् प्रयोग याइबलय् समाजयागु आपालं प्रभाव लाइ । समाजय् छुं धायेवं उकिया अर्थ सामाजिक मान्यता फरक-फरक जुइफु । 'हुं खंला, गुन्दा छम्ह वल ।' धायेबलय् समाजया मान्यताअनुसार अर्थ फरक जुइफु । गुगुं थासय् 'व हारांम्ह मनू वल । कि आः भ्रीपिं नं वनाप ल्वायेत तयार जुइमाल कि भ्रीपिं बिस्युं वनेमाल' धयागु अर्थ जुइफु । मेगु अर्थ व हिसिचा दुम्ह मिजं छम्ह वल । व मिजं सुयात यः धयागु अर्थ जुइफु ।

व्यवस्थापरक व्याकरणया मेगु खँ छु धाःसा समाजय् निगू वा निगुलिं मयाक अनेकौं विकल्प दयेफु । उकिया छनोट वक्तां गथे याइ धयागु जुइ । धायेकि नेपालभाषाय् प्यंगू कियारुप दु- वने, वनी, वना, वन । थुकी वक्तां प्यंगूमध्यय् गुगुं छगू ल्यइ, अलय् धाइ 'जि वन' अथवा 'जि वना ।' थ्व वक्ताया छनोटया विषय खः । थथे छनोट यायेगु ज्या नं व्यवस्थापरक व्याकरणया ज्या खः ।

८.१२ स्तरीकरणात्मक व्याकरण (Stratificational Grammar)

थ्व छगू भाषावैज्ञानिक सिद्धान्त खः । थुगु व्याकरणया संस्थापक Sydney M. Lamb खः । भाषाय् क्वं च्वय् अथवा च्वं क्वय् विभिन्न तँ (तह) दइ । थुगु तँया ल्याः धाःसा फरक-फरक जू । गुलिसिनं 'वस्तु' व 'रूप' यानाः निगू जक तँ दयेकातःगु दु । गुलिंसिनं स्वंगू तँ दयेकातःगु दु- वर्ण, व्याकरण व अर्थ । थुकी हे ध्वनि छगू तँ थप यानाः प्यंगू तँ नं दयेकूगु दु । गुलिसिनं न्हय्गू तँतक दयेकूगु दु- वस्तु, रूप, स्थिति, व्याकरण, कोश, वर्ण, सन्दर्भ । थुगु व्याकरणया संस्थापक Lamb जुं स्वंगू तँ (तह) दयेकादीगु दु ।

ग्वहालि ज्वलं

अधिकारी, हेमाङ्गराज, समसामयिक नेपाली व्याकरण, भोटाहिटी, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्ठार, वि.सं.२०५५।

अवस्थी महादेव व ऋषिराम शर्मा, नेपाली व्यावहारिक व्याकरण र अभिव्यक्ति, काठमाडौं : एकता बुक्स डिष्टिब्युटर्स प्रा.लि., वि.सं. २०५५ ।

आचार्य, कृष्णप्रसाद सामान्य भाषाविज्ञान, कीर्तिपुर : क्षितिज प्रकाशन, वि.सं.२०६६ ।

गौतम, देवी प्रसाद व मेमेपिं सामान्य भाषाविज्ञान, बागबजार, काठमाडौ : पिनाकल पब्लिकेशन प्रा.लि., वि.सं. २०६७ ।

गौतम, देवी प्रसाद व प्रेमप्रसाद चौलागाईं भाषा विज्ञान, जामे मार्केट, घण्टाघर : पाठ्य सामग्री पसल, वि.सं. २०६७ ।

'घायल' इन्द्र बम प्रमुख भाषिक सम्प्रदाय, कीर्तिपुर, काठमाडौं : इन्टलेक्चुयअल्ज बुक प्यालेस, वि.सं. २०६४ जेष्ठ ।

जोशी, सुन्दरकृष्ण नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक व्याकरण, महाबौद्ध, यें : लाकौल पिथना, ने.सं. ११२२ ।

ढुङ्गेल, भोजराज व दुर्गाप्रसाद दाहाल सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, भोटाहिटी, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स, वि.सं. २०६७ ।

तिवारी, भोलानाथ आधुनिक भाषाविज्ञान, अंसारी रोड, नई दिल्ली-११०००२ : लिपि प्रकाशन, सन् १९९३ ।

न्यौपाने,टंकप्रसाद व मेमेपिं — भाषा विज्ञानका प्रमुख सिद्धान्त, भोटाहिटी, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, वि.सं. २०६७।

न्यौपाने व मेमेपिं — सामान्य भाषाविज्ञान, कीर्तिपुर, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन (स्टुडेन्ट्स् बुक्स), वि.सं. २०६७ ।

पराजुली, कृष्णप्रसाद(सं.) — नेपाली बृहत् शब्दकोश, कमलादी, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि.सं. २०४० ।

पाँडे, गोपाल — 'ह्रस्व दीर्घ आदिको सवाई', गोपाल पाँडे, वि.सं.२०१८ ।

'पिवाः' सूर्यबहादुर — 'ह्रस्व-दीर्घया म्ये', काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार (ने.सं.१०८७)

पौड्याल, कृष्णविलास — भाषाविज्ञान र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, भोटाहिटी, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन, वि.सं. २०५८ ।

पौड्याल, कृष्णविलास — भाषाविज्ञान र नेपाली भाषा, भोटाहिटी, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन, वि.सं. २०६३ ।

बन्धु, चूडामणि — भाषाविज्ञानका सम्प्रदाय, काठमाडौं : एकता बुक्स, वि.सं. २०५७ दोश्रो संस्करण ।

बराल, कृष्णहरि व नेत्र एटम, — माध्यमिक नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति र अभ्यास, भोटाहिटी, काठमाडौं : तलेजु प्रकाशन, वि.सं. २०५७ ।

यादव, योगेन्द्रप्रसाद व भीमनारायण रेग्मी — भाषाविज्ञान, कीर्तिपुर : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज, वि.सं. २०५९ ।

लम्साल, रामचन्द्र व मेमेपिं — सामान्य भाषाविज्ञान, बागबजार, काठमाडौं

: भुँडीपुराण प्रकाशन, वि.सं. २०६८ ।

विश्वेन्दु, आर.पी. सरस्वती सचित्र हिंदी व्याकरण, ३६४९, चावडी बाजार, दिल्ली- ११०००६ : सरस्वती हाउस (प्रा.) ली, २०१ ।

शर्मा, दीप्ति, व्याकरणिक कोटियों का विश्लेषणात्मक अध्ययन, पटना ३ : बिहार हिंदी ग्रंथ अकादमी, सन् १९७५।

शर्मा, मोहनराज, शब्दरचना र वर्णविन्यास वाक्यतत्त्व, अभिव्यक्ति र पाठहरु, भोटाहिटी, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन, वि.सं. २०५६ ।

शर्मा, मोहनराज व खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल आधुनिक भाषाविज्ञान, भोटाहिटी, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, वि.सं. २०६० ।

शास्त्री, पं. ऋषभदेव व्याकरणको दन्त्यकथा, ललितपुर : साझा प्रकाशन, वि.सं.२०२७ ।

शास्त्री, शुक्रराज नेपालभाषा व्याकरण, स्वयं : सिकन्दरावाद, ने.सं.१०४८ ।

श्रेष्ठाचार्य, इश्वरानन्द 'मूलुखा' , यें : मय्जु सुधा, वि.सं.२०२१, (ने.सं.०८४)

श्रेष्ठाचार्य, इश्वरानन्द चलंचा', कान्तिपुर : सुधादेवी, वि.सं.२०२, (ने.सं.१०८६)

श्रेष्ठ, शेखरकुमार व मेमेपिं भाषाविज्ञाका प्रमुख सिद्धान्त, ताहाचल, काठमाडौं : जे.के. पब्लिकेशन, वि.सं. २०६४ ।

'सागर' पुष्परत्न सुबोध नेपालभाषा व्याकरण, स्वोकलगु वार, कान्तिपुर : थौंकन्हे प्रकासशन विभाग, ने.सं १०९३

पत्रिका

पौड्याल, कृष्णविलास **संस्कृत व्याकरणको संक्षिप्त रूपरेखा,** संज्ञान

अनुसन्धानमूलक पत्रिका) नेपाली शिक्षण समिति, पाटन संयुक्त क्याम्पस, पाटनढोका, ललितपुर, वि.सं. २०६९ ।

English

Guragai, Dilli Prasad and Bhesh Raj Podhrel — Theories of Grammar, Kirtipur, Kathmandu, Nepal : Jupiter Publishers and Distributors, (Pvt.) Ltd., 2005.

Crystal, David — A Dictionary of Linguistics and Phonetics, Sixth Edition, Blackwell Publishing, 2008.

Varshney, Radhey L. — An Introductory Textbook of Linguistics & Phonetics, 35 A-1, Civil Lines, Pampur Bagh, Bareilly. 243001 : Student Store, 1994.

Yadav, Sunil Kumar — A Text Book On English Grammar for Teachers (Theory), Kirtipur, Kathmandu, Nepal : Dikshant Prakashan, 2010.

Yadav, Yogendra P. — Theories of Grammar, Kirtipur, Kathmandu, Nepal : Students' Books Publishers & Distributors, 2004.

लिक्वखँ प्वला (Footnotes)

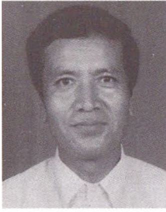
[१] कृष्णहरि बराल व नेत्र एटम, माध्यमिक नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति र अभ्यास, भोटाहिटी, काठमाडौं : तलेजु प्रकाशन, वि.सं. २०५७, पौ ६ ।

[२] पुष्परत्न 'सागर' सुबोध नेपालभाषा व्याकरण, कान्तिपुर : थौंकन्हे प्रकाशन विभाग, ने.सं. १०९३, पौ १ ।

[३] आर.पी. विश्वेन्दु, सरस्वती सचित्र हिंदी व्याकरण, ३६४९, चावडी बाजार, दिल्ली- ११०००६ : सरस्वती हाउस (प्रा.) ली, २०१, पौ ।

[४] महादेव अवस्थी व ऋषिराम शर्मा, नेपाली व्यावहारिक व्याकरण र अभिव्यक्ति, काठमाडौं : एकता बुक्स डिष्टिब्युटर्स प्रा.लि., वि.सं. २०५५, पौ २१ ।

[५] टिप्पणी - वास्तवय् इन्द्र धयाम्ह स्वर्गया राजा मखुसे सुं छम्ह ऋषि धयागु धापू दु ।

तुयुबहादुर महर्जन

थायबाय् कीर्तिपुर

विद्यावारिधि (भाषाविज्ञान) सन् २००६

एम्.ए. नेपालभाषा (न्हापांगु पुचः) वि.सं.२०४१/०४२

आः तक पिदंगु सफूया धलः

१, ख्वोंमोह	उपन्यास	११०१
२, च्वसा	व्याकरण	११०९
३, झीगु व्याकरण	व्याकरण	१११०
४, म्ह्यायम्चा	उपन्यास	११११
५, हाम्रो नेपालभाषा	भाषाशिक्षण	१११५
६, नेपालभाषा परिचय	प्रबन्ध	१११५
७, नेपालभाषा व्याकरण	व्याकरण	१११८
८, अनुसन्धान विधि म्हसीका	प्रबन्ध	११२१
९, नेपालभाषा व्याकरणया ऐतिहासिक परिचय	प्रबन्ध	११२६
१०, जीवता व्याकरण : छगू परिचय	व्याकरण	११२७
११, स्तरीय नेपालभाषा व्याकरण	व्याकरण	११२७
१२, खस नेपालभाषा खँग्वःधुकू	कोश	११२८
१३, स्वाध्यायन नेपालभाषा	भाषाशिक्षण	११२८
१४, भाषाविज्ञान परिचय	भाषाविज्ञान	११२८
१५, न्हूगु लँपु (संयुक्त लेखन)	प्रौढ शिक्षा	११३०
१६, न्हूगु लँपु ग्वहालि सफू (संयुक्त लेखन)	प्रौढ शिक्षा	११३०
१७, स्तरीय भाषाया रूपय् यँ-यलया भाषिका	वर्णविन्यास	११३१
१८, भाषाविज्ञान व नेपालभाषा	भाषाविज्ञान	११३१
१९, नेपालभाषाया भाषिक विशेषता	भाषाविज्ञान	११३१
२०, नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन	भाषाविज्ञान	११३२

पिकाक ::

कुतः पिकाक, तिबुक्छेँ-८, ख्वप, नेवाः स्वायत्त राज्य, नेपालमण्डल, नेपाः।